

Cultuur-historisch tijdschrift

OudRhenen

Rhenen-Achterberg-Elst ■ jaargang 43 ■ nummer 1 ■ januari 2024

Rampspoed Rhenen in 1794, 'a perfect Golgotha'

Margareta Raep, een Rhenense domineesvrouw
Het Paardenveld, de ontwikkeling in 100 jaar
Kienhout, Pelgrims en Paarden

De thoren der Stadt Rhenen.
Coninck van Boekem en Hoff. 2.

Van de redactie

Ook in de afgelopen periode (najaar 2023) moesten wij afscheid nemen van een voor de Historische Vereniging belangrijk erelid. Ben van Laar heeft veel betekend voor de vereniging en was zolang het kon steeds actief in het vermeerderen en verspreiden van historische kennis over Rhenen. In het door Pim Strous geschreven In Memoriam besteden wij aandacht aan hem en zijn verrichtingen voor de vereniging.

Bens inspanningen en die van vorig jaar overleden Henk Deys worden gelukkig verder gedragen, wat blijkt uit de ons aangereikte artikelen, die niet zelden teruggrijpen op hun onderzoeken uit het verleden, gepubliceerd tijdens het ruim 40-jarige bestaan van Oud Rhenen. Kennelijk voelen steeds meer mensen zich gemotiveerd om een bijdrage te leveren door hun familiegeschiedenis of kennis van hun eigen bepaalde interessegebied aan het papier toe te vertrouwen. Hierdoor moeten wij keuzes maken en soms een artikel doorschuiven....een probleem dat je graag wilt hebben, maar waar wij bij aanvang niet van hadden durven dromen.

De gezamenlijkheid van de tijdschriften van Oud Rhenen is een goede bron voor het vastleggen van de (culturele) geschiedenis van Rhenen en zijn bewoners. Als redactie voelen wij ons bevoorrecht om steeds nieuw materiaal te mogen toevoegen, met dank aan alle contribuanten..

De trouwe en deskundige ondersteuning van de redactieraad maakt ons werk plezierig en gemakkelijker. Wij wensen iedereen een gezond nieuwjaar en kijken uit naar de steeds verrassende kopij. Veel inspirerend leesplezier met deze januari-editie!

Conchita de Jong Pieter Vis

Aanwijzingen voor ingezonden stukken

Artikelen die onderzoeksresultaten van recent historisch onderzoek presenteren hebben de voorkeur.

- Het artikel moet toegankelijk, lezenswaardig en inspirerend zijn;
- Het artikel is niet te lang (1.500 tot maximaal 3.500 woorden) en geïllustreerd met maximaal 2 afbeeldingen per 600 woorden;
- Wij kunnen een tweetal grote artikelen van maximaal 3500 woorden) plaatsen en een viertal kleine, Dat betekent dat niet altijd gegarandeerd kan worden dat uw artikel in de eerstvolgende editie terechtkomt;
- Het artikel moet voor de geschiedschrijving van Rhenen, Achterberg en Elst als geheel van belang zijn;
- Aanleveren in Word, afbeeldingen minimaal 300dpi.

E-mailadres: redactie@oudrhenen.nl

Inhoud

In dit nummer...

4 Margareta Raep (1611-1673)

Cornelius a Diemberbroeck (1602-1664) was als predikant van 1629 tot zijn dood verbonden aan de Cunerakerk. Hij trouwde tweemaal. Zijn tweede vrouw heette Margareta Raep of Raep. Zij woonde vanaf 1637 tot na 1664 in Rhenen.

8 Het Paardenveld

In 2024-2025 wordt het Paardenveld grondig gerenoveerd. Deze route is een drukke, doorgaande weg, waar regelmatig te hard wordt gereden. Honderd jaar geleden was het niet meer dan een veredeld zandpad. Willy en de ons kort geleden ontvallen Ben van Laar blikken terug op de ontwikkeling zoals zij die hebben ervaren.

20 Rhenen 'a perfect Golgotha'

Honderden Engelse militairen overspoelden in 1794 de stad Rhenen en gebruikten het inmiddels vervallen paleis, dat in bezit was van de Engelse koning George III, als militair noodhospitaal. Dat zou niet lang duren, maar lang genoeg om de burgerbevolking te ruïneren. Ook van het Koningshuis bleef niet veel over.

En verder...

15 In Memoriam Ben van Laar

16 Reactie op artikel *Op zoek naar plek voor het Cunerawandkleed*

18 Impressies van de voorstelling stichting Cuneratheater Rhenen september 2023

26 Gedachteniskerk in toekomstperspectief

28 Kienhout, Pelgrims en Paarden

32 Vroeger en nu

32 Frankische schatten uit Rhenen thuisgebracht

33 Open monumentendag 2023

34 Andere tijden, andere vragen

35 Kunstenaars uit Rhenen

36 Verantwoording

38 Colofon

Afbeelding cover: De Cuneratoren en het Koningshuis vanuit het noordwesten - Pieter Jansz. Saenredam - 1644 - 51,5 x 39,5 cm - Rijksprentenkabinet Amsterdam

Margareta Raep (1611-1673)

Tweede vrouw van ds. Cornelius a Diemberbroeck, een predikant in Rhenen

Korporaalschap van Dirck Tholinx en luitenant Pieter Adriaensz. Raep, Nicolaes Elias, 1639, 202 x 340.5 cm, fragment, doek olieverf, Amsterdam Museum. Foto RKD.

Cornelius a Diemberbroeck (1602-1664) was als predikant van 1629 tot zijn dood verbonden aan de Cunerakerk. Hij trouwde tweemaal. Zijn tweede vrouw heette Margareta Raep of Raep. Zij woonde vanaf 1637 tot na 1664 in Rhenen.

Diemberbroecks vrouw erfde een flink vermogen van haar oom Pieter Adriaensz. Raep (1581-1666). Hij is afgebeeld op een schuttersstuk van Nicolaes Elias: *Korporaalschap van Dirck Tholinx en luitenant Pieter Adriaensz. Raep*. Raep zit vooraan voor de tafel.

Een 'goed' huwelijk

In 1637 hertrouwde de weduwnaar Diemberbroeck. Het ging om de weduwe Margareta (Grietje) Florisdr. Raep

(1611-1673), ook wel Grietgjen Floris Raep. Zij was op 14 april 1611 gedoopt in de Oude Kerk van Amsterdam¹ en in 1628 op 18-jarige leeftijd getrouwd met de uit "Utrecht" afkomstige – mogelijk daar theologie studerende – Ubel(i)us (Hubbe) Schoninck (ca. 1603-1634), ook wel (Schooning, Schoning), afkomstig uit Dokkum². Hij werd predikant in het Friese Grijp (Garijp)³.

Oebele Steffens Schoninck studeerde in Franeker. Hij stierf op dertigjarige leeftijd. Zijn graf bevindt zich in de Grote Kerk van Dokkum. De steen heeft als opschrift: "*Hier leijt begraven Ubelus Schoninck in sijn leeven predicant tot Garijp gesturven 22 ianuarij 1634*". Diemberbroecks schoonvader, Floris Adriaansz. Raep, was een zoon van de eveneens vermogende Adriaan Pietersz. Raep (1556-1647), koopman, raad in de Vroedschap van Amsterdam, lid van de raad ter Admiraliteit en ouderling in de Gerefor-

Korporaalschap van kapitein Adriaen Pietersz. Raep en luitenant Pieter Dirckz. Hasselaer (1623), toegeschreven Cornelis van der Voort, 184 x 259 cm, doek olieverf, Rijksmuseum, Amsterdam. Foto RKD

meerde Kerk. Er bestaat een afbeelding van Margareta's grootvader. Hij staat afgebeeld op een van de prachtige schuttersstukken, toegeschreven aan Cornelis van der Voort, met de titel *Korporaalschap van kapitein Adriaen Pietersz. Raep en luitenant Pieter Dirckz. Hasselaer* (1623)⁶. Margareta's oom Pieter Adriaansz. Raep (1581-1666) was ook een man van aanzien. Hij was de enige zoon uit het huwelijk van zijn ouders en erfde alle bezittingen van zijn vader. Uit dit vermogen betaalde hij de bouw van het nog steeds bestaande Raepenhofje aan de Palmgracht te Amsterdam. Oom Pieter was eveneens koopman en daarnaast thesaurier-extraordinaris van Amsterdam. Hij is afgebeeld op een schuttersstuk van Nicolaes Elias, getiteld *Korporaalschap van Dirck Tholinx en luitenant Pieter Adriaensz. Raep*, dat zich bevindt in de collectie van het Amsterdam Museum. De familie bezat verschillende huizen in Amsterdam, zoals het huis 's-Hertogenbosch, nu direct gelegen achter het Nationaal Monument op de Dam. Kortom, Diemberbroeck verbond zich aan een invloedrijke, welgestelde familie. Margareta had twee zussen: Annetje (1613-1673) en Maria (1622-1680). Verder had zij twee halfbroers en

drie halfzussen uit drie andere huwelijken die haar vader aanging.

Het huwelijk van Cornelius en Margareta

Uit het huwelijk van Diemberbroeck met Margareta Raep kwamen vijf kinderen voort, één zoon en vier dochters. De eerste, Jacobus Diemberbroeck, werd gedoopt in Rhenen op 9 januari 1642. Van hem zijn verder geen gegevens bekend. Het kan zijn dat hij jong is overleden. De tweede, Maria (van) Diemberbroeck werd gedoopt in Rhenen op 31 maart 1644. Gezien een aantekening "*overleden*" in het doopregister en het feit dat Diemberbroeck en zijn vrouw vier jaar later een van hun kinderen opnieuw Maria noemden, kunnen we concluderen dat dit dochtertje jong, mogelijk al in haar eerste levensjaar, is gestorven. De derde, Weimken (van) Diemberbroeck werd gedoopt te Rhenen op 15 juni 1645. Het vierde kind, Maria (van) Diemberbroeck werd gedoopt te Rhenen op 14 mei 1648. Zij vertrok in de zomer van 1663 naar Utrecht⁷, waar zij in 1718 overleed. Zij huwde in 1668 met Matthias van Beeck.⁸ Tenslotte het vijfde kind, Johanna (van) Diemberbroeck

werd gedoopt te Rhenen op 1 december 1652. Zij huwde Hendrick Maas, die ontvanger van de verpondingen van de heerlijkheden van stadhouder Willem III in het Westland was.⁹ Zij stierf in 1732 in Zuijlen.

Grafsteen in de Cunerakerk

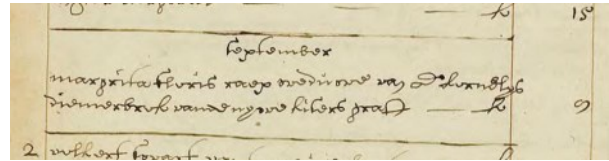
Ds. Diemberbroeck stierf in 1664, zoals zijn grafsteen in de Cunerakerk vermeldt: "Overleden den XXVII Ianuary MDCLXIV" (27 januari 1664). Waar hij is overleden, is niet helemaal duidelijk. Rhenen lijkt het meest logisch te zijn. Maar in de eerder genoemde lidmatenlijst van de Cunerakerk staat bij zijn naam echter vermeld: obijt Utrecht, overleden in Utrecht. Maar zou hij zijn vertaalwerk dan hebben meegenomen? Onder meer gaf hij in 1656 een vertaling uit in het Engels van de commentaren van A. Hildersham over Psalm XXI. En we weten dat hij zwak en oud was aan het einde van zijn leven. De predikant werd bijgezet in de Cunerakerk. Hij werd begraven in een graf in het koor van de kerk. Zijn grafsteen bleef gelukkig bewaard. Op de steen staat ook een wapen afgebeeld: geschaakt van zes rijen, een helmteken en een staande vogel.

Margareta's laatste jaren in Rhenen

Het lijkt erop dat zijn vrouw zich ook in de laatste jaren van haar leven weinig zorgen hoefde te maken over haar financiën. In 1666 overleed haar zeer vermogende, ongehuwde oom Pieter Adriaansz Raep. In zijn testament staat dat hij "gelden naergelaten aen kinderen van wijlen zijn

Grafsteen Cornelis Diemberbroeck in de Cunerakerk, maar ligt nu op een andere plek, nl. naast de hoofdingang.

Een notitie in het begraafregister van de Oude Kerk in Amsterdam vermeldt ook de begrafenis van Diemberbroecks vrouw. Foto Wim Hulsman

broeder Floris Adriaense Raep, met namen Grietje, Annetje, Marritje, Adriaen, Floris, Catharina ende Wijntje Floris Raep, yder de somme van 5000 gl eens", een flink vermogen. Grietje is de weduwe Diemberbroeck. Daarboven kreeg zij nog jaarlijks 50 gulden voor haar en haar zoon uit haar eerste huwelijk met Stephanus Schoninck. De kinderen Diemberbroeck kregen elk ook 100 gulden uit de erfenis.

Uit een verzoekschrift van de Rhenense collega van haar man, Johannes Kupius, weten we dat zij tot in 1668, vier jaar na zijn overlijden nog "gratie" – een soort weduwenpensioen – kreeg.¹¹

Bleef de weduwe Diemberbroeck in Rhenen wonen? Verhuisde ze wellicht eerst naar Utrecht, want "*Lijsbeth Jacobs j.d., dienstmaeght vanden vrouw Diemberbroeck*" vertrok in 1664 naar Utrecht, maar dat kan ook los van de verhuizing van haar werkgeefster hebben gestaan.¹² Er zijn bronnen die Rhenen noemen als haar sterfplaats. Maar in het register van de Cunerakerk staat achter haar naam een keer 'vertrokken'¹³ en haar naam ontbreekt ook op de grafsteen van Diemberbroeck in de Cunerakerk. Het zou ook een indicatie kunnen zijn dat Margareta naar Utrecht is verhuisd.

Laatste jaren buiten Rhenen

Het lijkt er meer op dat zij naar Amsterdam terugverhuisde en daar een huis betrok aan de Nieuwe Keizersgracht. Zij is op 1 september 1673 namelijk begraven in de Oude Kerk te Amsterdam. Het begrafenisregister meldt bij die dag: "*Margrita Floris Raep, weduwe van ds. Kornelys Diemberbroek, van de Nywe Kisersgracht.*" Met dit adres wordt waarschijnlijk het nieuwste deel van de Keizersgracht bedoeld (ten westen van de Amstel), omdat de oudste huizen van de huidige Nieuwe Keizersgracht (ten oosten van de Amstel) van later datum zijn.¹⁴

Schilderij van het gezin Diemberbroeck?

Een afbeelding van ds. Diemberbroeck is er niet. Of toch wel? De Amsterdamse historicus Marten Jan Bok opperde recent¹⁵ de mogelijkheid dat ds. Diemberbroeck met zijn gezin staat afgebeeld op het schilderij *Portret van een familie met op de achtergrond de stad Rhenen met het Koningshuis en de Cunerakerk*. Het paneel bevindt zich in de collectie van het Castello Sforzesco in Milaan (Italië) en wordt toegeschreven aan de schilder Cornelis Willaerts.

Portret van een familie met op de achtergrond de stad Rhenen met het Koningshuis en de Cunerakerk, Cornelis Willaerts toegeschreven), 1630-1650, 70 x 92,5 cm. Foto Castello Sforzesco, Milaan

Bok ontdekte eerder dat op een vergelijkbaar schilderij ook een predikantenfamilie staat: de familie van de predikant Reinier Halma in Langerak aan de Lek. Al analyserend komt Bok tot de conclusie dat het bij het schilderij met de Rhenense familie om Diemberbroeck en zijn gezin zou kunnen gaan. Het lijkt namelijk om een predikant te gaan uit Rhenen en het doek is van rond 1650. De enige predikant met een enigszins bij het schilderij passende gezinssamenstelling uit deze periode is Diemberbroeck, die bovendien heel lang aan 'zijn' Cunerakerk was verbonden.

Echter, er is *"geen hard bewijs dat het schilderij het gezin van ds. Cornelis van Diemberbroeck weergeeft"*, stelt Bok. Een aantal dingen met betrekking tot de vier afgebeelde kinderen lijkt niet te passen bij de genealogische gegevens die we over het gezin Diemberbroeck hebben. *"Toch zijn de aanwijzingen dat het de juiste identificatie moet zijn dermate sterk, dat ik de hypothese niet wil verwerpen zonder beter alternatief"*, stelt Bok.

Stel dat Boks hypothese klopt, dan zouden we Diemberbroeck samen met zijn vrouw zien. Hij houdt haar

hand vast als teken van liefde en wijst met zijn andere hand naar een plant, een grote slaapbol, in de zeventiende-eeuwse kunst symboliseert die de vruchtbaarheid. De vrouw rechts zou dan Susanna kunnen zijn, Diemberbroecks dochter uit zijn eerste huwelijk. Er is meer informatie nodig om vast te stellen of we hier de Rhenense predikant met zijn gezin zien. Gezien de rijkdom van Diemberbroecks vrouw en het feit dat familieleden van haar ook op schilderijen staan afgebeeld, is het niet ondenkbaar dat de Diemberbroecks poseerden voor een schilderij. Aan de andere kant, waarom is er niet ergens op het schilderij een verwijzing naar Amsterdam of de familie Raep verwerkt?

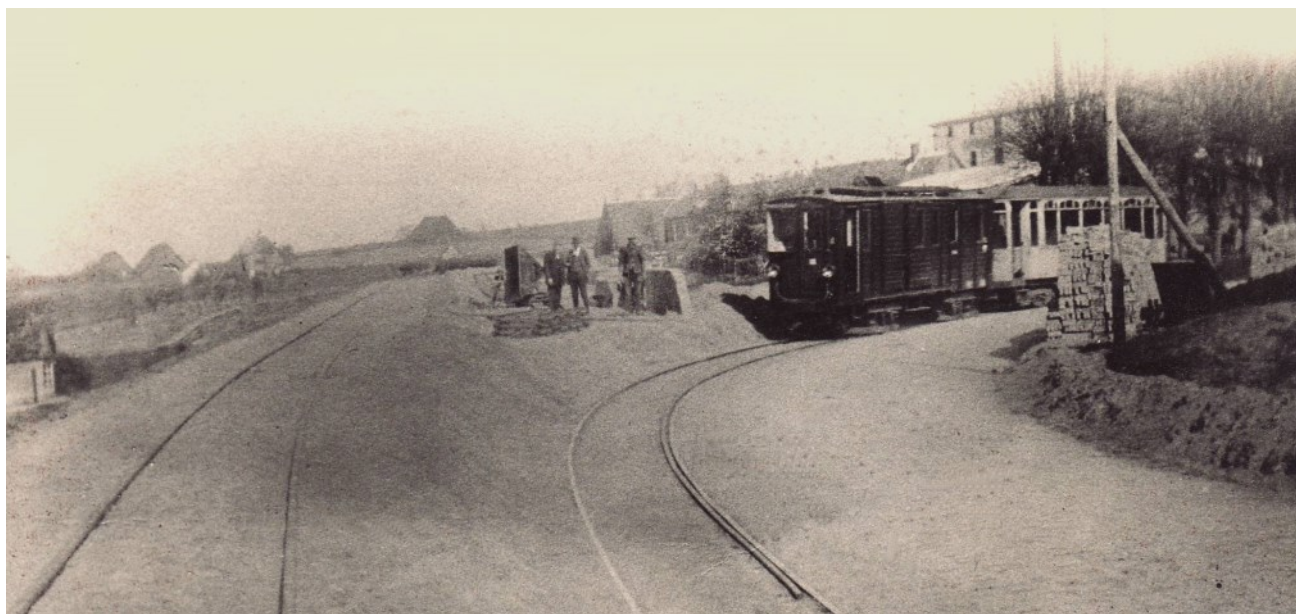
Zie ook:

<https://oudrhenen.nl/wp-content/uploads/2023/11/Margareta-Raap-domineesvrouw-uit-welgestelde-en-invloedrijke-familie.pdf>

Het Paardenveld

Van zandpad en dierengrafveld tot een van de belangrijkste wegen van Rhenen

Afb.1. Wegverlegging Utrechtsestraatweg onder aan Paardenveld 1921

Vorig jaar kondigde de gemeente een grondige renovatie aan van de inrichting van het Paardenveld, uit te voeren in 2024 en 2025. Gezien de toegenomen drukte van het verkeer in de afgelopen decennia een niet te vermijden ingreep. Tegenwoordig kennen wij deze route als een drukke doorgaande weg waar regelmatig te hard wordt gereden als gevolg van de helling. Echter, 100 jaar geleden was dit totaal niet aan de orde. Het was niet meer dan een veredeld zandpad. Wie de ontwikkeling van deze weg en de directe omgeving sinds 1969 hebben meegemaakt zijn Willy en de ons kort geleden ontvallen Ben van Laar. Zij hebben daar altijd met veel genoegen gewoond en blikken, mede in dit artikel, terug op de ontwikkeling zoals zij die hebben ervaren.

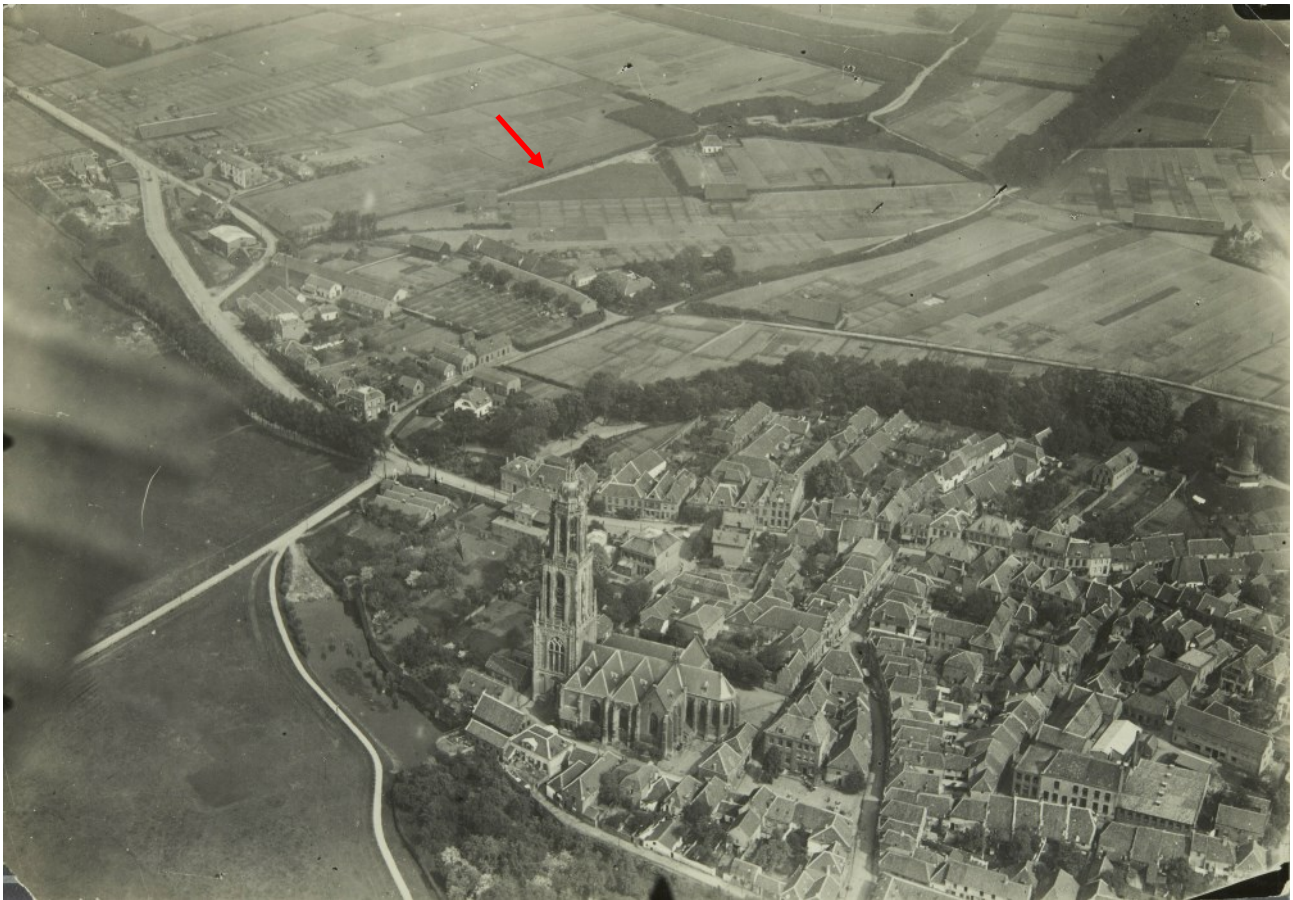
De paarden

De bijzondere naam heeft deze weg ongetwijfeld te danken aan de vele (zieke) paarden die Rhenen aandeden sinds de Cuneraverering en ook door de jaarlijks te houden markt in juni. In 1552 kreeg Rhenen van Karel V het

recht om een paardenmarkt te houden op de maandag voor 12 juni, de dag waarop Sint Odulphus werd geëerd en tevens de feestdag van Cunera. De plek van de markt was gelegen tussen de Westpoort en het Paardenveld.

Afb.1a. Linkerweg omhoog is het Paardenveld met onderaan de Melatenkapel en Melatenhuis, detail atlas Deventer, 1540-1560. beeldbank Utrechts Archief X2083 - 206058

Afb.2. Luchtfoto Rhenen naar het westen toe. Genomen in 1924. Paardenveld is nog een zandpad zonder bebouwing. Collectie Nederlands Instituut voor Militaire Historie.

Voor het eerst komen wij het Paardenveld tegen op een kaart van Van Deventer rond 1560, zie afb.1a. Helemaal onderaan goed zichtbaar de melatenkapel en het melatenhuis. In notulen van het college van Burgemeester en Wethouders wordt in 1825 het Paardenveld beschreven "waar het dode vee werd begraven, sinds zeer lange tijd". Blijkbaar was de maandag niet meer heilig in de twintigste eeuw, want op dinsdag 10 juni 1924 werden er 40 paarden, 24 hitten en 2 veulens aangevoerd. Voor luxe paarden werd er tussen de 400 en 650 gulden uitgegeven en voor veulens 80 tot 200 gulden.

Wegverlegging

Een grote verandering voor de toegankelijkheid van het Paardenveld was de reconstructie van de Utrechtsestraatweg in de jaren 1920 en 1921, zie afb.1. De gevaarlijke bocht onder aan het Paardenveld werd eruit gehaald en een nieuwe weg werd meer richting het zuiden gelegd. Het oude tracé met bochten liep op de plek van de huidige Kuilweg. Voor de tram van de Ooster Stoomtram-Maatschappij was het oude en onoverzichtelijke tracé zo dwars tussen de meubelfabriek De Kroon en een paar tabaksschuren, erg onpraktisch geworden. De hoofdaan-

sluiting van het Paardenveld naar het nieuwe stuk van de Utrechtsestraatweg boog nu af naar het oosten, wat wij nu kennen als een fiets- en voetpad, zie afb.2.

Het gas komt

Een extra impuls voor de toegankelijkheid kreeg het Paardenveld toen in 1925 een gashouderstation met daarbij behorend woonhuis werd gebouwd. Echt verbazen doet het dan ook niet dat de weg op een oude wegenkaart 'weg Gasfabriek' wordt genoemd, afb.3. Het op Paardenveld nummer 8 door D. Hoiting ontworpen pand kwam rechts van de weg te staan, tussen het hoger gelegen witte huisje van Ter Haar en de tabaksboerderij van Wisgerhof. Deze nieuwbouw zorgde later voor een verharding van het wegdek tot aan het gerealiseerde gashouderstation van de N.V. Nederlandsche Continentale Gas Maatschappij te Oosterbeek. Voor Rhenen was het een hele stap voorwaarts, alleen had de voorziening lang op zich laten wachten. Als een van de laatste gemeenten van haar omvang kon Rhenen nu gebruik gaan maken van de gasvoorziening. Op woensdagmiddag 14 oktober 1925 vond de feestelijke opening plaats. In vier rijtuigen verplaatsten burgemeester Jhr. Dr. M.L. van Holthe tot

Afb.3. Gashouderstation met villa en werkplaats.

Echten (1896-1970), de gemeentesecretaris J. Houtman (1871-1929) en de voltallige gemeenteraad zich van het gemeentehuis naar het nieuw gerealiseerde pand. Zij werden daar welkom geheten door de directeur, waarna de burgemeester het pand in gebruik nam door de hoofdkraan te openen, afb.3. De werking van het nieuwe bedrijf werd vervolgens uitgelegd in combinatie met een feestelijke versnapering in de vorm van champagne. De burgemeester sprak de hoop uit dat het bedrijf tot grote bloei mocht komen. Dat het bedrijf kansen zag voor een verdere groei bleek in 1928 toen een vergunning werd aangevraagd voor het plaatsen van een stoomketel voor ver-

warming van de gashouder met bijbehorende schoorsteen in het bedrijfspand. Donderdag na de officiële opening vond een demonstratie plaats voor genodigden en aanwezige raadsleden. Onder leiding van de heer Van Nes uit Rotterdam werden er allerlei apparaten getoond waarvoor men gas kon gebruiken. Mevrouw Van Wijk uit Utrecht liet de aanwezigen de door haar in korte tijd vervaardigde producten keuren. Ook werden er veiligheidstips gegeven over het afvoeren van dampen, het juiste gebruik van pannen en het altijd tijdig sluiten van de hoofdkraan. De beheerder van het station werd de heer Van Drimmelen die in de naast gebouwde villa kwam te wonen. Dat er belangstelling onder de inwoners van Rhenen voor gas was, blijkt uit een bericht in de Rhenensche Courant van 5 september 1925 (zie afb.6). De gaspersleiding Amerongen-Rhenen was toen net gerealiseerd. Er waren al veel aanmeldingen voor gebruik binnengekomen en het werd aangeraden om dit nog snel te gaan doen, indien gewenst. Muntinstallaties werden gratis aangelegd, evenals gewone installaties met buitenleiding tot de meter, met een grens van maximaal 15 meter. Muntgas was 15 cent per kubieke meter en gewoon gas was 1 cent goedkoper. Formulieren waren te verkrijgen bij Boekhandel C. Waiboer aan de Herenstraat. Dat niet iedereen blij was met de bouw van de gashouder blijkt uit een bezwaarschrift van de heer W.B. Wisgerhof. Als buurman en landbouwer was hij bang dat de gasluchten de ontwikkeling van zijn gewassen zouden schaden.

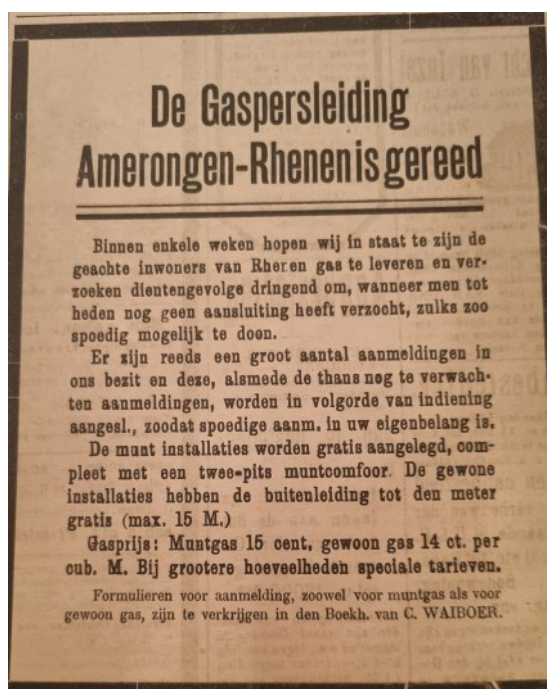

Afb.4. Luchtfoto Rhenen 1935 -1940. Meubelfabriek De Kroon is nog zichtbaar tussen Utrechtsestraatweg en Kuilweg.

Afb.5. luchtfoto Rhenen uit 1936. Met de eerste bebouwing onderaan en watertoren en hotel restaurant De Koerheuvel. Collectie Nederlands Instituut voor Militaire Historie.

In 1967 werd de gashouder en een paar jaar later de villa gesloopt. Het uit steenkool vervaardigde gas was ingehaald door aardgas, dat nu overal in Nederland werd uitgerold. Nu bijna een eeuw later is het frappant te lezen

Afb.6. Rhenensche Courant 5 september 1925

hoe men destijds de burgers aan het gas wilde krijgen, terwijl men nu er alles aan doet om juist iedereen weer zoveel mogelijk van het gas af te helpen.

Voor de ontwikkeling van het Paardenveld als doorgaande weg was het gashouderstation in ieder geval van groot belang. Al bleef dat lange tijd na de realisatie van dit pand, slechts tot halverwege de helling, een verharde weg.

Brand en nieuwe behuizing

Indirect van groot belang waren ook twee branden in de nacht van 22 november 1930. De meubelfabriek De Kroon van de familie Van de Waal en de opslagloods voor bloembollen van Baars aan de Kuilweg brandden toen af door waarschijnlijk brandstichting. De loods van Baars werd al vrij snel helemaal gesloopt, maar het pand van De Kroon heeft er nog gestaan tot een paar jaar voor de Tweede Wereldoorlog. Dat stond ongeveer op de plek waar nu de grote kei in het plantsoen ligt. Met het verdwijnen van de meubelfabriek kwam er decennia later ruimte om het Paardenveld recht te laten aansluiten op de Utrechtsestraatweg.

Afb.4. Gelukkig was er niet alleen kommer en kwel in de omgeving van het Paardenveld, maar ook ruimte voor nieuwbouw van huizen. Beperking voor die nieuwbouw was niet alleen de economische crisis, maar ook de door K.C. van Nes ontworpen rondweg over het Paardenveld.

Afb.7. Paardenveld in 1971 met links werkplaats van de gashouder en iets verder de tabaksschuur van Wisgerhof. Collectie Ben van Laar.

In 1934 werd dit plan in herziene vorm aangenomen. De verwoesting van de binnenstad in 1940 en de reconstructie en verbreding van de doorgaande weg aldaar, zorgden voor het uiteindelijk niet doorgaan van het plan van Van Nes. De doorstroming van het verkeer dacht men op die wijze adequaat te hebben opgelost.

In de tussentijd was er gelegenheid om op het lager gelegen linker deel van het Paardenveld behuizing toe te staan. Vlakbij de tabaksschuur van de familie Wisgerhof, bij het omhoog gaan van het Paardenveld aan de rechterzijde van de straatweg, liet deze familie in 1931 een nieuw woonhuis bouwen. Officieel was dit gelegen aan de Zandheuvelstraat, maar met een uitgang naar het Paardenveld. Aan de linkerzijde onderaan het Paardenveld werden in 1933 drie geschakelde twee-onder-een-kap-woningen gerealiseerd. De woonhuizen met nummers 1 en 3, 5 en 7 werden ontworpen door A.A. van Ommen. Nummer 9 en 11 door H. van Hoogdalem. Recht tegenover de boerderij van Wisgerhof kwam in 1935 een dubbelwoonhuis in een

Afb.8. Paardenveld in 1972. De schuur van Wisgerhof is al verlaten voor de sloop vanwege komende bouw Teldersweg. Links al het nieuwe gebouw van de PTT. Collectie Ben van Laar.

typische jaren dertig dertig-stijl met dakoverstek, ook ontworpen door Van Hoogdalem. Langzamerhand ontstond er dus bebouwing langs de linkerzijde van de verharde straatweg. De kenmerkende tabaksschuren moesten steeds meer het veld ruimen, zo ook onder aan het Paardenveld in de omgeving van de vroegere meubelfabriek.

Halverwege de jaren dertig kwam er aan de bovenzijde van de helling ook een bouwwerk, dat invloed had op de verdere ontwikkeling van het Paardenveld. Met de realisatie van de nieuwe watertoren en tevens hotel/restaurant 'De Koerheuvel' kwam er een betere ontsluiting aan die zijde. Voorheen eindigde het in letterlijk smalle zandpaadjes. Nu werd het ontsloten via een goede, maar niet verharde weg naar de Nieuwe Veenendaalseweg, zie afb.5.

Vrij ongeschonden kwam de straatweg de periode van de Tweede Wereldoorlog door. Een paar jaar daarna werd de eerste nieuwbouw al weer gepleegd. Het eerder genoemde plan van de rondweg was definitief in de ijskast gezet. In 1952 had Bernardus Woelderink de eer om de eerste steen te mogen leggen op huisnummer 29 tegenover de gashouder.

Grote veranderingen

Afb.9. Reconstructie aansluiting Paardenveld op Utrechtsestraat-weg als T-kruising. Midden jaren zeventig.

Afb.10. Foto van het Paardenveld uit 1970. De aansluiting op de Utrechtsestraatweg buigt nog af via de Kuilweg. Achter de bomen de woning van Wisgerhof en links daarvan de tabaksschuur. Collectie Ben van Laar.

Afb.7. Nog net maakten Willy en Ben van Laar de rustige periode van het Paardenveld mee toen zij in 1969 op huisnummer 19 kwamen te wonen. Recht tegenover de oude tabaksschuur van Wisgerhof aan de andere zijde van de straatweg. De gashouder was twee jaar daarvoor afgebroken en slechts de fundering was nog herkenbaar. Langs de tegenoverstaande tabaksschuur en het net nieuw gebouwde station van de PTT liepen hun kinderen dwars door de braakliggende akkers naar de kleuterschool, en tevens lagere school aan de Platanenlaan, zie afb.8. Het vlakbij daarboven gelegen zo karakteristieke witte huis van 'Ter Haar' was al verlaten. Ben van Laar heeft daar nog voor de sloop de oude plavuizen uitgehaald voor een bevriende relatie. De gemeente had plannen voor woningbouw op de plek waar nu de wijken Molenberg en Teldersweg zijn gerealiseerd, met als gevolg dat zowel de villa van de gashouder als de woning en de tabaksschuur van Wisgerhof zouden sneuvelen. Voor de realisatie van die wijken moest er heel wat grondverbetering plaatsvinden. Het stond als 'slappe grond' bekend.

Met de ontwikkeling van de nieuwe wijken Teldersweg en Molenberg, maar ook met de realisatie van onder meer 'De Kleine Kampen' en later het uitbreidingsplan Donderberg, was het noodzakelijk geworden om de weg naar een hoger niveau te tillen. Met instemming (weliswaar niet vlot) van Rijkswaterstaat werd midden jaren zeventig het Paardenveld voorzien van een nieuw wegdek, riolering en een andere aansluiting op de Utrechtsestraatweg. Niet

meer met een knik naar het stadscentrum of ontsluiting richting Elst via de Kuilweg, maar rechtstreeks in de vorm van een T-kruising, afb.9. Verkeer via de Oude Veenendaalseweg laten doorstromen was niet haalbaar. Ook het werkverkeer dat nodig was voor de totstandkoming van de nieuwe wijken, kon niet via die steile en relatief smalle straat worden geleid. De belangrijkste wijziging kwam nu tevens voor het hoger gelegen deel van het Paardenveld. In dit deel lag het zogenaamde 'dalletje'. Een geliefde plek waar je als klein kind met je kleuterklasje speelde. Een omgeving met veel zand en struweel waar vlakbij ook de padvindsters na de Tweede Wereldoorlog hun onderkomen hadden gevonden in een oude tramwagon. Dit zo rustieke en voor de recreatie geschikte deel van het Paardenveld werd grondig gewijzigd, afb.11. De doorgaande weg werd nu meer recht doorgetrokken, flink breder gemaakt en verhard. Het moest het steeds maar toenemende verkeer rond en door Rhenen goed af laten vloeien. Vanwege het stijgend aantal inwoners aan die zijde van Rhenen werden er onderaan het Paardenveld op de Utrechtsestraatweg ook nog twee extra bushaltes gemaakt.

Nieuwe aanpassingen aan het wegdek

Het verbreden en rechte trekken van de weg bevorderde niet alleen de doorstroming van het verkeer, maar leidde helaas ook tot hogere snelheden. Voor overstekende voetgangers werden daarom verkeersgeleiders aangelegd, die het omlaag komende gemotoriseerde verkeer moesten doen afremmen. Zeker ook noodzakelijk voor de

Afb.11. Luchtfoto van Rhenen uit 1973 of 1974 met de nieuw gerealiseerde wijken Teldersweg, Molenberg en De Kleine Kampen. Het Paardenveld is nu verbreed en recht getrokken, onderaan nog niet de T-aansluiting.

schoolgaande kinderen van de in 1977 erbij gekomen Eben-Haëzerschool. Voorlopig was de gemeente nog niet toe aan het toekennen van een voorrangstatus aan het Paardenveld. Een werkgroep adviseerde in 1979 om verkeer van rechts op het gehele Paardenveld voorrang te laten houden. Dit om de snelheid van het gemotoriseerde verkeer voldoende af te zwakken.

Niet alleen aan de onderzijde van het Paardenveld was de aansluiting aan vernieuwing toe, maar ook aan de bovenzijde, vlakbij de Nieuwe Veenendaalseweg, kwam daar eind jaren zeventig verandering in. De aansluiting op de Nieuwe Veenendaalseweg werd gewijzigd omdat daar door de krappe bocht nogal eens ongelukken gebeurden. In 1987 werd er besloten om deze aansluiting verder aan te passen. Het Paardenveld kreeg samen met de Nieuwe Veenendaalseweg een status van doorgaande weg. De beide wegen vormden nu een onderdeel van "de ontsluitingsstructuur van Rhenen, de zogenaamde ruit van Rhenen", aldus een ambtelijk document. Het doorgaande verkeer moest zoveel mogelijk via die wegen worden afgewikkeld. Om de veiligheid van het verkeer verder te waarborgen, werd het Paardenveld nu toch aangewezen als voorrangsweg. Via inspraak van omwonenden werd een oversteekplaats vlakbij De Kleine Kampen meer naar het zuiden verlegd, zodat het gemotoriseerde verkeer en de voetganger beter zicht op elkaar hadden. De laatste grote wijziging vond toch weer aan de onderzijde plaats toen daar in 1995 de T-kruising op de Utrechtsestraatweg werd veranderd in een rotonde. De

doorstroom van het doorgaande verkeer van beide wegen kon zo nog beter worden gegarandeerd, afb.11.

Terugblik en komende reconstructie

In afwachting van wat er nu verder met het Paardenveld gaat gebeuren, is de ontwikkeling van deze straatweg in de afgelopen honderd jaar toch wel bijzonder te noemen. Van een nietszeggend paadje, uitsluitend geschikt voor kleinschalige recreatie, tot een van de belangrijkste wegen van de gemeente Rhenen. Uitzonderlijk is uiteraard ook de hoogte die in korte tijd moet worden overwonnen door zowel gemotoriseerd als fietsverkeer. Vooral voor wielrenners is het een populaire uitdagende route geworden. Helaas ook een route met gevaar op te hoge snelheden van het steeds toenemende verkeer. In combinatie met het slechte zicht op sommige plaatsen levert dat soms hachelijke situaties op. Op zo'n plek waar het zicht deels beperkt is, doet zich vandaag de dag de curiositeit voor dat zowel het verdeelstationsgebouw van de KPN op de hoek van de Teldersweg als het tegenovergelegen woonhuis het nummer 31 dragen. Bijna honderd jaar geleden was de aanleg van een gasleiding en het bouwen van het gasstation op diezelfde plaats een eerste grote stap voorwaarts in de ontwikkeling van het Paardenveld. Het is te hopen dat de aanstaande reconstructie, zowel boven als onder de grond, deze zo druk geworden weg weer voor vele decennia beter geschikt maakt voor het verkeer, maar vooral, niet te vergeten, voor de omwonenden.

In Memoriam Ben van Laar, erelid HVOR

*11-11-1941 Rhenen - † 1-11-2023 Rhenen

In de namiddag van 1 november 2023 overleed, thuis aan het Paardenveld in Rhenen, Ben van Laar, bestuurslid van onze Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen van 2009 tot 2018.

Ben had al jaren problemen met zijn hart maar daar kon hij naar het scheen mee leven. Omgaan met zijn toenemende doofheid kostte hem echter, vooral de laatste maanden, veel levensvreugd. Hij moest verstek laten gaan bij de dinsdagochtendsoos van de vereniging in het gebouw van Uitvaartonderneming Smit aan de Kuilweg. Hij voelde zich daar thuis tussen andere Oud- en oude Rhenenaren met wie hij veel kon delen over het naoorlogse Rhenen. Als zoon van een middenstander wist hij veel over de winkeliers in de Herenstraat te vertellen. Dat was ook de reden dat hij voluit meedeed met de zogenaamde Cord Ottinggroep, de werkgroep die iedere dinsdagmiddag bijeenkomt om de fotocollectie van en over Rhenen van fotograaf Cord Otting te beschrijven. Deze collectie is eigendom van de gemeente Rhenen en in bewaring gegeven aan het Regionaal Archief Zuidoost-Utrecht (RAZU) in Wijk bij Duurstede. Het gaat er daarbij om de vijf W's te achterhalen: wie, wat, waarom, wanneer, waar, en niemand is daar beter toe in staat dan een geboren en getogen Rhenenaar zoals Ben.

Bijna twintig jaar lang, vanaf het begin in 2004, maakte Ben deel uit van de werkgroep Virtueel Rhenen. Het doel is het Rhenen van rond 1700 virtueel na te bouwen. Begonnen werd met het Koningshuis van de Winterkoning. Daaromheen moest het stadje vormgegeven worden - huisjes bouwen zoals Ben het noemde - en hij deed dat met en-

thousiasme, tot hij ook dat moest neerleggen.

Van 2008 tot 2018 was hij het aanspreekpunt in de redactie van ons tijdschrift Oud Rhenen en de harde werker op de achtergrond. Met ingang van januari 2011 verzorgde hij, met anderen, het vele werk dat de nieuwe lay-out in A4-formaat van het blad vroeg, en onderhield hij de contacten met de drukker.

Behalve het verzorgen van ons tijdschrift was hij ook onderzoeker en auteur voor Oud Rhenen en medeauteur van zeven publicaties. Hij beschreef in *Kék eiges moar* uit de eerste hand het leven als kruidenierszoon, maar zette de lijn van zijn grootouders en ouders niet door. De publicatie *Begraven in Rhenen* uit 2006 gaf hij in 2022 een vervolg door op maandagmiddagen alle graven op de Algemene Begraafplaats aan de Achterbergsestraatweg mee te inventariseren: "Als je alle mensen Van Laar hier ruimt is de halve begraafplaats leeg". Bens mobiliteit ging achteruit, er werd een speciaal wandelstoeltje voor hem meegenomen. Hij vond het er 'een zootje en niet om aan te zien', maar het was zijn wens om bij zijn familie te mogen liggen en zo is hij op woensdag 8 november daar begraven.

Hij was mede-redacteur en -auteur van Rhenen, kruispunt van dialecten en Rhenen, zoals wij dat kenden, twee thema's waar zijn altijd parate

kennis van Rhenen uit vooral de 20e eeuw uitermate van pas kwam. Die kennis kwam ook tot uiting in de twee grote hoofdstukken in het jubileumboek *Geschiedenis van Rhenen* over 'Vreewijk' en 'De rondweg om het Centrum van Rhenen'. Het laatste onderzoek, waaraan hij vooral vanachter zijn pc meewerkte, was voor de publicatie *Verdwenen uit Rhenen*, de biografieën van de zeven Joodse slachtoffers in WOII uit Rhenen. Het te verwachten monumentje mag hij helaas niet meer meemaken.

Het wekte geen verbazing toen de Algemene Ledenvergadering van 28 februari 2023 hem op voorstel van het bestuur het Erelidmaatschap van de vereniging verleende. Het was een erkenning voor het feit dat Ben er altijd was, niet op de voorgrond, niet vooraan, bescheiden en behulpzaam.

In een bijna geheel gevulde Ontmoetingskerk, waar hij tijdens de zondagse erediensten het geluid mede verzorgde, namen velen op woensdag 8 november afscheid. Wij zullen ons Ben blijven herinneren als een man die voor de vereniging veel heeft betekend. Het voelt goed Ben te hebben gekend.

Willem H. Strous

Reactie op artikel 'Op zoek naar plek voor het Cunerawandkleed'

In Oud Rhenen voorjaar 2023 werd het Cunerawandkleed weer even voor het voetlicht gehaald. Een uniek werkstuk dat in de zeventiger jaren van de vorige eeuw met veel liefde en toewijding is vervaardigd door meer dan 300 vrouwen uit Rhenen, Elst en Achterberg. Dit wandkleed was een geschenk aan de Gemeente Rhenen om de lege westwand van de hal van het gerestaureerde Oude Raadhuis van passende aankleding te voorzien. Het geld voor de inrichting was nu eenmaal op. Het is dan ook maatwerk. Na de ingebruikname van het Oude Raadhuis als Stadsmuseum Rhenen was er geen plek meer voor het wandkleed. Momenteel ligt het te verpieteren in het Huis van de Gemeente. Ons Oud Rhenen-artikel heeft nu de aandacht gekregen van de Gemeente Rhenen. Daaraan hebben ook een aantal artikelen van Martin Brink in de Rijnpost bijgedragen. De gemeente denkt nu ook intensief

mee over een waardige plek voor dit 5 meter lange wandkleed. Een plek waar dit epische kleed tot z'n recht komt en het verhaal van de legende van Cunera kan vertellen. Een plek waar net zoals vroeger de stadsrondwandeling start en de Cuneralegende het beginpunt vormde. Bekijk je het wandkleed van heel dichtbij dan is duidelijk dat de tand des tijds ook haar arbeid heeft verricht en de noodzaak voor een restauratie mag duidelijk zijn. Annette Roks vanuit de gemeente Rhenen, Anne Uiterwijk en Henny Boor zijn in overleg om tot een goede oplossing te komen. Het Cunerawandkleed heeft ook alle aandacht van onze burgemeester Hans van der Pas. Inmiddels hebben twee dames die indertijd hun steekje hebben bijgedragen en meester Peek hun verhaal verteld. Die verhalen vindt u op de volgende bladzijde.

Artikelen uit de Rijnpost

Theo Peek

Ineke van den Berg,
foto Anne Uiterwijk

Dora Weijsenfeld, foto Henny Boor

Trots op het Cunerawandkleed

Na meer dan 40 jaar zijn Ineke van den Berg (79 jaar) en Dora Weijsenfeld (89 jaar) nog steeds trots op het Cunerawandkleed. Trots op het feit dat zij indertijd hun steekje hebben bijgedragen! Allebei zijn ze teleurgesteld dat het unieke handwerk niet meer te zien is in een openbare ruimte. Vanuit hun directe betrokkenheid willen zij "vechten" voor "hun" wandkleed. Anne Uiterwijk en Henny Boor hebben beide dames uitvoerig kunnen spreken.

Ineke vertelt dat zij niet weet hoeveel dames uit de Gemeente Rhenen meewerkten aan het kleed. Je kon bij Mia Koning, de initiatiefneemster van het project, de kelder Kerkstraat 18 binnenlopen en aan de slag gaan. Het kleed lag op een grote tafel uitgerold, materialen waren aanwezig. In die tijd had elke vrouw op school handwerkles gehad, dus naaien en borduren was bekend. Ineke maakte de voorbereiding en de start van het project niet mee. Toen Mia vroeg haar mee te doen draaide het project al. Als je binnenstapte wist je nooit wie aanwezig waren, meestal een groepje van zes of zeven dames. Er werd wat afgebabbeld en gelachen. Ineke heeft nooit thuis aan het kleed gewerkt, alles werd bij Mia, de sturende kracht, gedaan. Toen het wandkleed werd opgehangen in het Oude Raadhuis, was Ineke erbij. Ze vindt nog steeds dat dit wandkleed zo uniek, zo specifiek voor Rhenen is, dat het een ereplaats verdient als erfgoed van Rhenen.

Dora weet zich nog precies te herinneren welke bijdrage zij en haar vriendin Ina van Liere (helaas al overleden) hebben geleverd aan het wandkleed en waarom ze meewerkten. Dora was geïnteresseerd in de geschiedenis van Rhenen en toen zij hoorde dat Rhenense vrouwen werkten aan een wandkleed met het Cunera-verhaal, waren zij en haar vriendin Ina meteen bereid om mee te doen en meldden zich aan. Na hun wekelijkse bezoek aan de markt, liepen ze door naar Kerkstraat 18 waar ze in de kelder van Mia aan het werk gingen. De koffie stond in kannen klaar! Dora was coupeuse, dus een vakvrouw. Zij werkte aan de rand rond het kleed. Vriendin Ina borduur-

de onder meer het mondje van Cunera, de centrale figuur op het wandkleed. Hun donderdagmorgen in de kelder deelden ze met drie of vier andere dames. Ook Dora heeft de voorbereiding en de start van het wandkleed-project niet meegemaakt.

Elke vrouw was welkom. Je moest wel bekend zijn met verschillende borduursteken, vooral de steelsteek, de kruissteek werd niet gebruikt. Op school leerden meisjes tijdens de handwerklessen de borduursteken. Dora weet niet hoeveel vrouwen in die tijd meewerkten, je werkte steeds weer met anderen in kleine groepjes. Zij kan zich wel herinneren dat het wandkleed in de hal van het Oude Raadhuis hing. Ondanks haar hoge leeftijd wil zij nog vechten voor het wandkleed. Er is met zoveel liefde, geduld en aandacht aan gewerkt, zoveel tijd in gestopt, het is zo'n uniek werkstuk voor Rhenen!

Mijn punnikverhaal

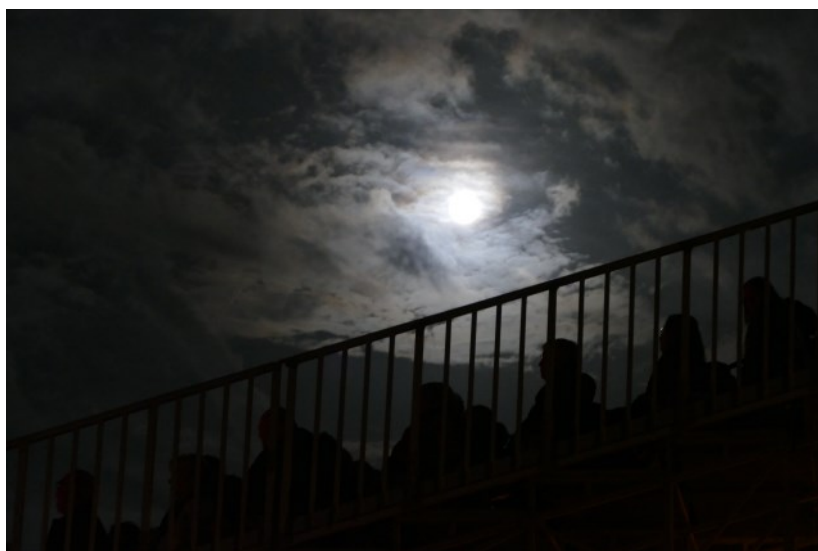
Ook meester Theo Peek (voormalig hoofd Cuneraschool) heeft zijn herinneringen aan het wandkleed. Driehonderd Rhenense dames en tientallen kinderen hebben meegewerkt.

Mia Koning stuurt in 1977 de lagere scholen een uitnodiging om mee te werken aan het wandkleed. Opdracht: de Rijn punniken met blauwe wol. Theo Peek wil wel meedoen. Tijdens de lessen handenarbeid start een 'punnikproject' voor de hoogste klassen. Enkele weken wordt 'klassikaal gepunnikt'. Sommigen nemen het mee als huiswerk. Eén leerling komt 's maandags met een grote bol gepunnikt koord op school, meer dan elf meter! De hele familie had meegeholpen.

"Ik weet niet wat andere scholen hebben bijgedragen, maar ik durf te zeggen dat er tientallen meters punnikwerk van de Cuneraschool op het wandkleed zitten", vertelt Theo. *"Het Cunerawandkleed is een blikvanger van formaat, laat het op een toegankelijke plaats zichtbaar zijn. Geen 'gesol' meer met het Cunerawandkleed, met dit unieke stukje Rhenense historie".*

Impressies van de voorstelling stichting Cuneratheater Rhenen september 2023

Foto's Erik Helmers

Rhenen 'a perfect Golgotha'

Hoe Rhenen tijdens de Eerste Coalitieoorlog in 1794 werd overrompeld door het geallieerde Engelse leger.

De Cuneratoren en het Koningshuis vanuit het noordwesten, detail - Pieter Jansz. Saenredam - 1644 - 51,5 x 39,5 cm - Rijksprentenkabinet Amsterdam

Wat in 1630 was begonnen als een sprookje, een groot vorstelijk paleis het Koningshuis dat in de kleine stad Rhenen naast de Cunerakerk werd gebouwd, zou in 1794 eindigen in een nachtmerrie. Honderden Engelse militairen overspoelden de stad Rhenen en gebruikten het inmiddels vervallen paleis, dat in bezit was van de Engelse koning George III, als militair noodhospitaal. Dat zou niet lang duren, maar lang genoeg om de burgerbevolking te ruïneren. Ook van het Koningshuis bleef niet veel over. Volgens de Britse korporaal Robert Brown, die in 1794 een dagboek bijhield, vonden 4.000 zieke en gewonde Engelse militairen in Rhenen de dood. In de grote Koningstuin (de huidige Veerwei) werden de doden begraven in een massagraf.

Strijdtoneel Eerste Coalitieoorlog

In Frankrijk was in 1789 de revolutie uitgebroken, de absolute monarchie van koning Lodewijk XVI afgeschaft en de Eerste Franse Republiek uitgeroepen. Europese mogendheden vormden een coalitie tegen de revolutionaire Fransen, die maar liefst in zeven oorlogen zou uitmonden. In de Eerste Coalitieoorlog van 1792 t/m 1797 waren de Nederlanden een belangrijk strijdtoneel.

Nadat Frankrijk in februari 1793 aan koning George III van Engeland en zijn neef Stadhouder prins Willem V van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden de oorlog had verklaard, trokken Franse troepen naar de Oostenrijkse Nederlanden (het huidige België en Luxemburg). Oostenrijk, de Nederlandse Republiek, Engeland en de Duitse staat Hannover vormden daarop een coalitie en stuurden tienduizenden troepen, waaronder veel huurlingen uit de Duitse staat Hessen, naar de grenzen in het zuiden van de Nederlanden.

Reconstructie van een Britse soldaat in het regiment de Coldstream Guards rond 1799 op basis van afbeeldingen - 2011 - Archeologiemuseum provincie Noord-Holland 'Huis van Gilde' Castricum - foto's: Margareta Svensson

De Britse korporaal in de Coldstream Guards¹, Robert Brown, die op 1 maart 1793 met een eerste bataljon uit Engeland arriveerde, hield t/m 9 mei 1795 een dagboek bij. Het werd gepubliceerd onder de titel 'An Impartial Journal of a Detachment from the Brigade of Foot Guards'. 230 jaar later kunnen we met hem meelopen, want wat gebeurde in 1794 in Rhenen?

Koningshuis militair hospitaal

Er werden bloedige veldslagen in het zuiden geleverd, maar de Fransen wonnen terrein. In juli 1794 trokken coalitietroepen zich terug naar het noorden en woedde een strijd in Limburg, Zeeland, Brabant, richting de grote rivieren in de Nederlandse Republiek, de Maas en de Waal. Het Britse leger besloot om 5.000 zieken en gewonden vanuit de Betuwe te verplaatsen naar Rhenen en Wijk bij Duurstede en kwam eind juli met het verzoek bij de Staten van Utrecht. Met de voorzitter van de Gedeputeerde Staten werd overeengekomen, dat het Britse leger zelf naar locaties zou zoeken.

In Rhenen stond naast de Cunerakerk het Koningshuis, een groot leeg paleis uit 1631, eigendom van de Britse koning George III, die het liet beheren door mensen uit Hannover, waar hij Keurvorst was. Sinds 1788 was de beheerder kapitein Von Wick, die met zijn gezin een aantal kamers in het paleis bewoonde. Het Koningshuis was in zorgwekkende staat, toen hij het beheer van zijn voorganger had overgenomen. Het leien dak zat vol gaten, de ramen waren vervuild en niet meer afsluitbaar, evenals de deuren niet. Het Engelse leger besloot om daar een militair noodhospitaal in te richten. Er zouden 900 zieken en gewonden naartoe kunnen.

Op 31 juli 1794 ontving het Rhenens stadsbestuur een brief van de Gedeputeerde Staten van Utrecht, dat met

Een gevecht tussen cavaleristen en infanterie - Dirk Langendijk - 1790 (1798?) - 45,3 x 58,2 cm - The Metropolitan Museum of Art New York

de hertog van York (de Britse bevelhebber en tweede zoon van koning George III) was afgesproken, om een aantal 'zieke en gekwetste' Engelse militairen in het Koningshuis onder te brengen. Medische behandelaars en begeleidende officieren zouden bij burgers moeten worden ingekwartierd. Een paar dagen later volgde een brief, dat zo nodig ook de loodsen aan de Grebbe in gebruik konden worden genomen. De militairen moesten worden voorzien van licht en vuur, met het verzoek om daarbij behulpzaam te zijn. Het stadsbestuur antwoordde de Gedeputeerde Staten, de zieke militairen liever niet te zien komen, maar wel te willen helpen en vroeg wie dat ging betalen, de Engelsen of het Land. Voor de stad waren de kosten financieel niet op te brengen.

Honderden zieken en gewonden

Daarna voltrok zich een ramp. Rhenen telde in die tijd circa 2.000 inwoners en 400 huizen en gedurende vijf maanden tot begin januari 1795 werden honderden zieke en gewonde Engelse militairen met karren en schepen naar Rhenen gebracht. De eerste karren met 500 zieken arriveerden op 8 augustus, een paar dagen later volgden nog elf schepen en waren tot de schrik van het stadsbestuur nog twaalf of dertien schepen onderweg. Voor zoveel zieken was in het Koningshuis geen plaats. Timmerlieden moesten noodbarakken bouwen en ook op andere plekken moesten zieken worden ondergebracht. Bovendien kregen de burgers in 1794, naast de inkwartieringen van de medische behandelaars en begeleidende officieren, ook met troepenbewegingen in de stad te maken. Inkwartieringen van Engelse artilleristen, militaire ruiters en hun officieren, die zich bepaald misdroegen. De bevoorrading van het leger was niet goed op orde en militairen intimideerden en beroofden de burgerbevolking.

Strokar met paard - Karel Frederik Bombled - 1832 - 32,9 x 31 cm - Rijksmuseum Amsterdam

Kapitein Von Wick klaagde als beheerder van het Koningshuis, dat de Engelsen de fruitbomen in de tuin, het hekwerk en alle planken hadden verbrand, in het dak gaten sloegen en de tuin door de aanleg van latrines voor jaren onbruikbaar werd. Op 17 september kreeg Von Wick van de Engelse commandant in het Koningshuis het bevel, om binnen twee uur de kamers die hij nog met zijn familie innam te ontruimen. Hij protesteerde: "Zo word ik door de troepen van mijn koning geruïneerd."

Voedselgebrek

Nadat op het plein voor het Koningshuis voor 700 zieken

noodbarakken waren gebouwd en de opdracht was uitgevoerd om 'buiten de stad op een gezonden en verheven plaats, zoo spoedig mogelijk, nog twee lootsen te doen opslaan' voor 500 zieken², kreeg het stadsbestuur eind oktober 1794 over de legerbevoorrading een brief van Gedeputeerde Staten, dat door de hertog van York was verordonneerd, om in Rhenen 'magazijnen van groote uitgestrektheid' te bouwen voor 3,5 miljoen pond boekweitmeel, 900.000 pond roggemeel, 15 miljoen pond haver, 18 miljoen pond hooi en 187.000 pond stro, waarop het stadsbestuur per kerende post reageerde, dat het onmogelijk was. Voor de berging van de geringste hoeveelheid meel of haver was al geen plaats, alles was vol. Ook was er dagelijks sprake van inkwartiering van troepen: "*Als hebbende gisteren namiddag nog wederom 150 man artilleristen gekregen, die wij bij de burgers moeten biljetteren waardoor onze stad, alsmede door de geinquantierde officieren en doctoren behorende tot het Engelse Hospitaal als opgepropt is*". Misschien zouden een aantal tabaksschuren buiten de stad als voorraadschuren kunnen dienen.

Herhaaldelijk verzocht het stadsbestuur de Gedeputeerde Staten om geen Engelsen meer naar Rhenen te sturen. Op 19 november werd gemeld, dat er gebrek aan levensmiddelen was en voor een hongersnood werd gevreesd. Het bestelde koren was niet meer te krijgen. De gehele Betuwe lag vol volk en de inwoners durfden geen koren meer naar de markt te brengen of te laten dorsen of vervoer-

Franse troepen trekken over een bevroren rivier 1794-'95 - Charles Rochussen - 1888 - 29,1 x 49 cm - Rijksmuseum Amsterdam

ren, uit angst dat het door de soldaten zou worden afgenomen. Ook was geen stro meer te krijgen. De bakkers konden de grote vraag niet aan. Het kwam wel voor dat er op een dag 1.200 broden te kort waren. Het stadsbestuur verzocht koren, brood of andere levensmiddelen te sturen. Ook werd gevraagd om enige honderden gezonde Engelse soldaten terug te roepen "en om ons van die groote menigte te verlossen, ten einde daar door onze ruïne voor te komen". Er waren zoveel militairen in Rhenen opgepropt, dat men het aantal op geen duizend na zou kunnen schatten.

Waterlinies en bevroren rivieren

Op 8 november was Nijmegen in Franse handen gevallen en hadden coalitietroepen zich terug moeten trekken naar de noordoever van de Waal. Inundatiesluizen van de Hollandse Waterlinie en de Grebbelinie waren ook opengezet, maar op 15 december 1794 begon het streng te vriezen, zodat de rivieren bevroren raakten. Op 29 december schreef de Britse korporaal Robert Brown in zijn dagboek: "Waar is nu die veiligheid waar de Hollanders zo over opscheppen, met hun inundaties? Zie de hand van de Almachtige, die nu de snelle stroom stillegt: een egale, stevige doorgang wordt gemaakt over de golven en geen menselijke kracht of wijsheid kan dat voorkomen. Zelfs hun belangrijkste verdedigingsmiddel wordt zo ondergeschikt aan de wil van de vijand."

'A perfect Golgotha'

Op 8 december 1794 schreef de korporaal, dat steeds meer militairen ziek werden, dat wat hij noemde het 'general hospital' in Rhenen overvol was en er dagelijks dertig tot veertig mannen stierven, op 7 januari 1795 dat er in drie maanden meer dan 4.000 mannen waren gestorven en noemde hij de situatie 'a perfect Golgotha'.

Epidemische koorts

De Engelse militairen stierven niet alleen aan oorlogsverwondingen. Velen hadden een slechte gezondheid door uitputting, slecht eten en niet afdoende kleding tegen de kou. Bovendien heerste onder hen wat werd genoemd een 'epidemische koorts', waarvan de oorzaak niet duidelijk was. Ze konden er tot twee, drie keer toe ziek van worden en vaak met dodelijk afloop.³

Een Britse soldaat, Daniel Wheeler, die de epidemische koorts in december had gekregen, schreef daarover in zijn memoires. Hij was uit Arnhem per schip naar Rhenen gebracht, de schepen met zieken waren overvol en militairen stierven onderweg.

Engels massagraf

Wonder boven wonder overleefde Wheeler. Hij was in kritieke toestand naar het militair hospitaal in het Koningshuis gebracht. In zijn hoofd had hij de hele dag gehamer gehoord. Hij had gedacht, dat het door de koorts kwam, maar dat bleek niet zo. Het geluid kwam van de Nederlanders, die doods-kisten dichttimmerden. Zoals hij in zijn memoires schreef: "Het gemiddelde aantal sterfgevallen bedroeg 27 per dag, maar soms nam het aantal zo toe, dat de Nederlanders niet voldoende doods-kisten konden leveren voor de vraag van de dag. De methode was dan, dat ze de lichamen vastnaaiden in het bedden-goed, dat de zieken hadden bezet. Iedere middag werden er meerdere wagenladingen met lichamen afgevoerd om begraven te worden."

De Rhenense burgemeester Dirk Klerck⁴ stuurde op 1 februari 1796 een brief naar de voormalige beheerder kapitein Von Wick, die inmiddels naar Duitsland was vertrokken, dat in de grote tuin van het Koningshuis

Rhenen 7 Jan 1795

Dear Mary it is so long since I wrote into Scotland. I must just write one line to say I am well altho I cannot hardly say more yet I feel I have a great deal to say for I have been so perfectly angry as never more, we have given up every advantage just as the season turned in our favor after having just then all the advantage & trouble, & we have quitted too for a much superior & more sure of too force that perhaps we might with a clever head, make some advantage from we have constantly lately had disputes with the natives & when they would have ceased & on the same situation we might have expected we are to have night marches that I write at present more for your satisfaction than my own as I am very fatigued & have had my best wishes to my family & to your family & to your affectionate family. R. Manners

HAD DINGLTON

Miss Nisbet

Portman Square

London

England

Brief van de Britse kolonel Robert Manners aan Mary Nisbet in Haddington Schotland 7 januari 1795 en wapens 1700-1800 - Stadsmuseum Rhenen

(in de huidige Veerwei) 400 Engelsen waren begraven. Afgaand op wat de Britse korporaal Robert Brown in zijn dagboek schreef, was dat aantal tien keer zo hoog.⁵

Capitulatie Nederlandse Republiek

Begin januari 1795 werd de situatie voor de coalitietroepen onhoudbaar. Uit Rhenen waren zieke en gewonde militairen met karren naar het noorden gebracht. Op 2 januari kwamen 1.800 zieken aan in Zwolle. Maar de zieken en gewonden bleven naar het hospitaal in Rhenen komen. Door de strenge vorst konden de overledenen niet worden begraven en werden de kisten buiten bovenop elkaar gestapeld. De Britse kolonel Robert Manners schreef op 7 januari in Rhenen een brief aan zijn nicht Mary Nisbet in Haddington Schotland: "We gaan nu nachtelijke marsen krijgen. Dat ik nu schrijf is meer om je moeder op te monteren, dan voor mezelf, daar wat mezelf betreft ik ben zeer vermoeid en ik voeg slechts mijn beste wensen toe, voor mezelf dat ik het overleef, voor je familie en voor jou."

Op 14 januari moesten de Britse en Duitse coalitietroepen alle linies verlaten en zich terugtrekken naar het noorden. In Rhenen werden 250 zieken en gewonden achtergelaten, die niet konden worden vervoerd.

Het vroom tien, vijftien graden tijdens de terugtocht en korporaal Brown en soldaat Wheeler schreven over verschrikkingen. In de karren lagen zieken zonder afdoende bescherming tegen de kou, militairen die van uitputting op de weg gingen zitten, vrozen dood. Er waren ook vrouwen met de militairen meegekomen, veelal marketsters waarvan sommigen tijdens de veldtocht kinderen hadden gekregen, ook onder hen vrozen velen dood.

Op 15 januari, toen de troepen uit de provincie Utrecht waren vertrokken, ging een delegatie van de Staten van Utrecht naar de Franse generaal en bood capitulatie aan. Drie dagen later op 18 januari vluchtte Stadhouder prins Willem V van Oranje met zijn gezin uit Den Haag naar Engeland en begon een periode, die de geschiedenis in zou gaan als de Bataafse Tijd, met revolutionaire hervormingen in landelijk, provinciaal en gemeentelijk bestuur.

Franse troepen

De burgers van Rhenen, door de Engelse militairen beroofd en geplunderd, kregen na de capitulatie te maken met de Franse troepen, die de stad binnentrokken. Burgemeester Dirk Klerck, schreef in zijn brief op 1 februari 1796 aan de voormalige beheerder van het Koningshuis, dat de Fransen het vervallen paleis ook als militair hospitaal hadden willen gebruiken. Tot twee keer toe waren artsen naar Rhenen gekomen, maar het gebouw was verruïneerd. "De Gedeputeerde Staten wilden het niet geloven", zo schreef de burgemeester: "En zijn zelf

wezen kijken. Zij lieten het door deskundigen opnemen, die het herstel op 30 à 40.000 gulden schatten." Alle noodbarakken waren al afgebroken en verkocht, anders was er zeker het Frans militair hospitaal gekomen, merkte de burgemeester op. Kort daarna waren alle openslaande ramen van het Koningshuis verbrand. Het lood van de daklijsten was overal weggebroken, gestolen en verkocht, het hout binnen begonnen mensen ook al af te breken, zodat het stadsbestuur had moeten ingrijpen.

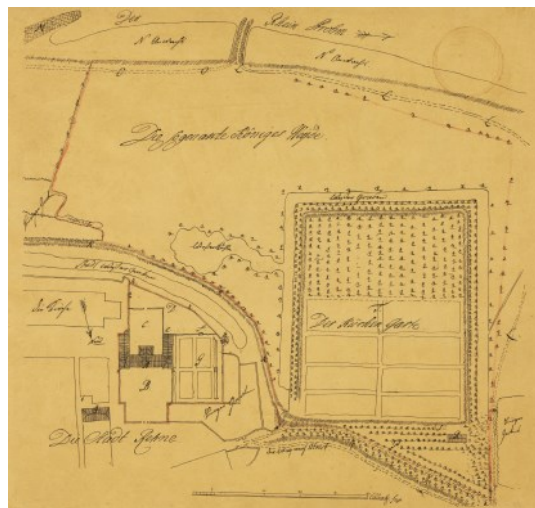
Ossen in het Koningshuis

De burgemeester vervolgde in zijn brief: "Meer dan vier maanden lang kwamen hier dagelijks ten behoeve van het Franse leger 150, 200 tot 300 ossen, koeien en runderen, ja, er waren er eens 800 tegelijk. Deze werden binnen de muren voor en achter het Koningshuis gedreven en daar dit niet voldoende afgesloten was, zag men meermaals 10 ossen boven op de tweede verdieping uit de ramen kijken, zodat er in het ganse huis geen kamer meer was, waarin niet tot kniehoog de mest lag. Een schipper heeft de meeste mest ten eigen bate voor de verkoop weggehaald."

Verkoop

Het Koningshuis en de bijbehorende grond werden 'domeinen verklaard', een deel van het vervallen gebouw was ingestort. In 1812 werd het gebouw met belendende percelen voor afbraak geveild en voor 21.300 gulden verkocht aan dhr. A.J. van Elburg, die in Rhenen woonde. De sloop nam zes jaar in beslag. Het oude materiaal werd gebruikt om een nieuwe woning te bouwen en het resterende bouw materiaal verkocht.

De Koningsweide en de grote Koningstuin in de uiterwaarden werden door de domeinen in 1828 ter veiling aangeboden. De gemeente Rhenen kocht de percelen voor 12.100 gulden, na de benodigde toestemming van

Plattegrond Koningshuis en de Koningsweide met de grote Koningstuin - C.H. von Bonn, -1748 - 50,5 x 47,5 cm - Het Utrechts Archief - Stadsmuseum Rhenen

het Rijk en de Gedeputeerde Staten van Utrecht. Het bedrag mocht in twaalf termijnen worden afbetaald.

Archeologisch onderzoek Veerwei

De uiterwaarden van de Nederrijn maken deel uit van het Natura 2000-gebied 'De Rijntakken'. De gemeente Rhenen heeft in 2014 een 'Bestemmingsplan Uiterwaarden bij de stad Rhenen' vastgesteld. Op de beleidsadvieskaart archeologie van het gebied bij de stadskern is de Veerwei voor het grootste deel als een rode zone gemarkeerd. De Koningstuin is door hoogteverschil nog herkenbaar en vanwege archeologische waarnemingen en vondsten, zoals onder meer van een 16e eeuwse Veerhuis en menselijke resten, mogen daar geen bodemingrepen plaatsvinden zonder voorafgaand archeologisch onderzoek.

In oktober 1979 zijn tijdens rioolwerkzaamheden in de Veerwei 30 skeletten gevonden tegen het talud bij de Paardenmarkt.⁶ Op een archeologische kaart van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is de opgraving ter hoogte van het Paardenveld aangegeven.⁷ In 1979 is bij één van de geraamten een spoor van een ruiterslaaf gevonden, ook werden naast meerdere skeletten rijen spijkers aangetroffen en zijn er enkele 18e eeuwse uniformknopen van het Britse leger gevonden.

De sleuf in de grond was 70 meter lang en tijdens het onderzoek in 1979 werd getwijfeld of het wel, wat werd genoemd, het 'Engelse kerkhof' betrof. In de buurt van de vindplaats stond in de 16e eeuw een Melatenkerk met bijbehorend kerkhof. Ook lag er van 1598 tot 1600 een Engels garnizoen tijdens de Tachtigjarige Oorlog en bij de opgraving was een skelet van een kind gevonden. Volgens degene die met de lokale werkgroep amateurarcheologen (huidige Werkgroep Archeologie Rhenen) onderzoek uitvoerde, dhr. H. Halbertsma van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (huidige Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) zou het gaan om begravingen uit de 16e, 17e eeuw en stond vast, dat er niet

op een normale manier was begraven. "De lijken zijn in noord-zuid richting begraven", constateerde hij: "terwijl het vroeger voorschrift was de oost-westelijke richting aan te houden. Waarom zijn de kisten zo eenvoudig, we hebben geen hengsels kunnen vinden. Waarom is deze begraafplaats al dan niet in gebruik gebleven?" en zoals hij opmerkte: "Je bent geneigd je af te vragen, of hier misschien in paniek begraven is." Er was ook kriskras door elkaar begraven.⁹

In december 2013 is in opdracht van de gemeente Rhenen, voordat er op de Paardenmarkt een parkeerterrein werd aangelegd, door RAAP Archeologisch Adviesbureau een inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in vier proefsleuven. Op die locatie op de Paardenmarkt is toen niet op menselijke resten gestuit.

Groene terpen

Niets doet er op de Veerwei aan herinneren, dat er een Engels massagraf ligt van, volgens de Britse korporaal Robert Brown in 1794, 4.000 in Rhenen omgekomen militairen, evenals dat niets er bij de Cunerakerk aan herinnert, dat daar van 1631 t/m 1812 een groot paleis heeft gestaan, dat in 1794 als noodhospitaal heeft gediend voor honderden zieke en gewonde Engelse militairen. Maar wat is gebeurd, wordt niet vergeten.

De Engelse schrijfster Eliza Cook, die in de negentiende eeuw een weekblad uitgaf 'Eliza Cook's Journal', deed in een artikel in 1853 verslag van een boottocht, die ze over de Rijn maakte en dat ze langs Rhenen kwam: "In de buurt van deze plek ligt een treurig aandenken aan voorbij oorlogsvoering. Langs de kant van de weg bij enkele wilgen zijn een aantal groene terpen te zien. Daaronder liggen de vermoemde overblijfselen van duizenden Engelsen, die omkwamen aan verwondingen en pestilentie in de Engelse hospitalen in Rhenen, tijdens de noodlottige veldtocht van de hertog van York in Nederland."

Opgraving massagraf van Engelse soldaten tegen talud bij Paardenmarkt Rhenen - 28 oktober 1979 - foto: Cord Otting - Regionaal Archief Zuid-Utrecht Wijk bij Duurstede⁸

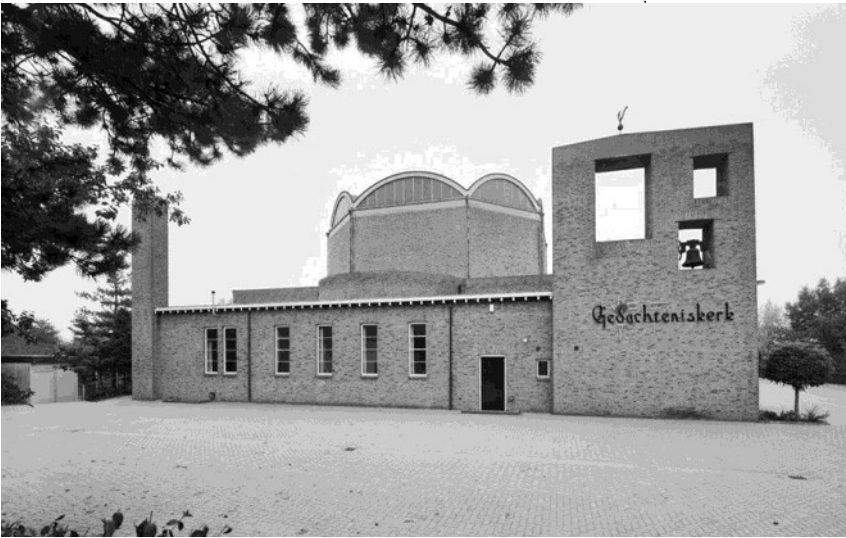
Noot van de schrijver

Uit de onderzoeken van dhr. H.P. Deys naar de geschiedenis van het Koningshuis en de situatie in Rhenen tijdens de Eerste Coali-tieoorlog, met de correspondentie tussen het stadsbestuur en de Gedeputeerde Staten van Utrecht, heb ik passages overgenomen en verwerkt, zoals die zijn gepubliceerd in Oud Rhenen in 1990 en 1997.

Met dank aan dhr. H. Gadellaa van de Werkgroep Archeologie Rhenen, kunsthistoricus dhr. F.L. Gaasbeek, historisch onderzoeker dhr. R. Uppelschoten en het Regionaal Archief Zuid-Utrecht.

Verantwoording: voor bronnen en voetnoten, zie pagina 36.

Gedachteniskerk in toekomstperspectief

Unieke samenwerking tussen de Stichting Vrienden van de Gedachteniskerk en erfgoedontwikkelaar Tomorrow stelt de toekomst van deze prachtige, voormalige Rooms-Katholieke kerk als een iconisch herdenkingsmonument voor slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog veilig. Nu kunnen ook plannen voor verdere ontwikkelingen tot bloei komen.

Stand van zaken

Monique van de Vijver, voorzitter van de Stichting Vrienden van de Gedachteniskerk en Henny Boor bespraken de laatste ontwikkelingen rondom de Gedachteniskerk. Deze prachtige, voormalige Rooms-Katholieke kerk is een uniek herdenkingsmonument voor de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Architect Jules Kirch heeft op indrukwekkende wijze de herdenkingsfunctie tot uiting gebracht in de vorm en inrichting van het gebouw. Helaas dreigde het doel en de geschiedenis van dit gebouw door de voorgenomen verkoop in 2019 verloren te gaan, maar dankzij de inzet van Stichting Vrienden van de Gedachteniskerk en de aankoop door Tomorrow is dat nu veiliggesteld. Samen werken zij hard aan het behoud van de rijke geschiedenis van dit monument. De kracht voor beide partijen zit in de samenwerking op basis van gedeelde doelstellingen en veel vertrouwen in een mooie toekomst voor de Gedachteniskerk.

De Stichting neemt het voortouw in de ontwikkeling van een herbestemmingsplan voor het gebouw, faciliteert de exploitatie en treedt op als promotor en hoeder van het

gebouw. Op deze manier rust de grote verantwoordelijkheid voor het onderhoud en de exploitatie van het monumentale gebouw niet op de schouders van de door vrijwilligers gerunde stichting. Zij kunnen zich vooral bezig houden met het behalen van de gedroomde doelstellingen voor herontwikkeling tot een unieke plek van herdenken.

Wie/Wat is Tomorrow?

Gebiedsontwikkelaar Ingenious uit Veenendaal denkt en werkt vanuit maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO). Vanuit deze filosofie ontwikkelt het bedrijf volgens zijn website projecten, transformeert het gebieden en investeert het in

toekomstbestendige en duurzame gebouwen. Het streven is een kwalitatief hoogwaardig eindproduct te maken waar de samenleving zorgeloos kan wonen, werken, winkelen en recreëren. Deze maatschappelijke verantwoordelijkheid is niet alleen van belang voor "vandaag", maar vooral ook voor "morgen".

Deze uitgangspunten vormen ook de basis van dochteronderneming Tomorrow, die zich inzet voor het behoud van erfgoed en monumenten. Tomorrow wil de samenleving wat nalaten door te investeren in het herstellen, behouden en beheren van monumenten, agricultuur, openbare kunstobjecten en natuur. De rode draad door de projecten en initiatieven van Tomorrow is "educatie" en "bewustwording". Tomorrow is sinds eind juni 2023 ook eigenaar van de Gedachteniskerk en bijbehorende gronden, waaronder het naastliggende veld, nu ingericht als speelterrein.

Samenwerking en partners

Tomorrow en de Stichting Vrienden van de Gedachteniskerk hebben samengewerkt bij de totstandkoming van de aankoop. Zij zetten zich ook in voor de verdere ontwikkelingen die nodig zijn voor het behoud en de herbestemming van de Gedachteniskerk. De drie geformuleerde speerpunten daarbij zijn in de eerste plaats het behoud van het gebouw en z'n historie, daarna komt de aandacht voor de monumentale waarde en de bijzondere architectuur en tenslotte moet een nieuwe invulling gevonden worden voor herdenken en het diepere verhaal van oorlog en vrede. Het uitgangspunt is het lokale ontstaansverhaal,

Monique van de Vijver, foto Henny Boor

wat de opstap zou moeten zijn naar het grotere belang van herdenken in bredere zin. Het is nadrukkelijk de bedoeling aanvullend te zijn op andere plekken en centra van herdenken en gericht te zijn op jongere generaties. Dit alles met een nationale ambitie en zoveel mogelijk in samenwerking met andere initiatieven. Door

herdenken op bijzondere wijze centraal te stellen kan aan het herdenkingstoerisme een nieuwe impuls gegeven worden, terwijl verbondenheid met de lokale gemeenschap overeind blijft. Tenslotte moet er natuurlijk ook een passend verdienmodel ontwikkeld worden, zodat de toekomst van de Gedachteniskerk ook in die zin, veilig kan worden gesteld.

Plannen voor de toekomst

De bedoeling is een “experience”, een bijzondere beleving, aan te bieden en daardoor het verhaal op aansprekende wijze te vertellen en de kracht en aantrekkingskracht van het gebouw te versterken. Daarnaast kunnen passende activiteiten georganiseerd worden. Zo stond tijdens het onderwijsproject 75 jaar Slag om de Grebbeberg (2015) de tentoonstelling de Democratiefabriek opgesteld in de Gedachtenishal. Deze interactieve tentoonstelling van de stichting Vredeseducatie gaat over grote thema's als conflicten, macht en democratie, maar gaandeweg ontdekken de bezoekers dat de tentoonstelling over hen zelf gaat. Over hun eigen idealen, hoop, waarden, houding en gedrag, luisteren naar elkaar en samenleven komen duidelijk naar voren. Deze interactieve tentoonstelling liet een diepe indruk achter op de leerlingen van de basisscholen en het voortgezet onderwijs.

De jaren 2023 en 2024 worden gebruikt voor de ontwikkeling en toetsing van de plannen die moeten leiden naar de gedroomde bestemming, als resultaat waarvan in 2025 de implementatie van de plannen moet plaatsvinden. In deze overgangsfase wordt het gebouw kleinschalig verhuurd aan individuen, organisaties en mogelijk bedrijven. Ook zullen een aantal activiteiten plaats vinden, al of niet georganiseerd in samenwerking met andere organisaties en bedrijven in Rhenen en omstreken. Er wordt gewerkt aan de oprichting van een activiteitencommissie die meer richting kan geven aan ideeën en activiteiten en deze kan stroomlijnen, waarbij samenwerking met andere organisa-

ties en instellingen voorop staat. Zowel in deze fase als in de fase daarna zal de ondersteuning door vrijwilligers cruciaal zijn.

Het rapport van het Utrechtse adviesbureau Hylkema Erfgoed, door de Stichting in 2022 ingeschakeld om de kerk in beeld te brengen en de ambitie van de Stichting onder de loep te nemen, oordeelde in principe positief over de haalbaarheid, het realisme en de potentie van de plannen van de Stichting. De RCE (Rijksdienst voor het cultureel erfgoed) en de Stichting Het voormalig Gast- en Weeshuis financierden het onderzoek van Hylkema. De RCE is wellicht ook bereid te vinden financiële ondersteuning te bieden aan de verdere planontwikkeling. Het ontwikkelingstraject voor een professioneel plan is nu in de steigers gezet. Voor de uitvoering daarvan is natuurlijk ook geld nodig. Het eindplan dat hieruit resulteert zal dan weer voorgelegd worden aan andere financiers voor de realisatie.

Educatie

Tomorrow en de Stichting hebben educatie hoog in het vaandel staan. PEER (project erfgoed educatie Rhenen) kan het thema Oorlog en Vrede inpassen in het curriculum van de basisscholen. Een bezoek aan de Gedachteniskerk met een interactief programma, een experience met het thema Oorlog en Vrede geeft een meerwaarde aan het curriculum en de kerndoelen Burgerschap. Vanuit het verhaal en de beleving van Herdenken wil deze activiteit vanuit het oorlogsverleden toewerken naar het (be)leven van Vrede.

"Een verborgen parel die weer moet gaan schitteren"

(citaat uit de Rijnpost)

Dit is juist nu van groot belang gezien de mondiale ontwikkelingen met vele oorlogssituaties en de polarisatie in ons eigen 'vrije, vredige' landje tussen groepen burgers. Dit leidt tot angst bij delen van onze bevolking. Bij de erkenning van de trauma's die blijven als de oorlog is afgelopen, rijzen de vragen "Is de oorlog ooit voorbij?" en "Wat betekent vrede?".

Binnen PEER past ook aandacht voor de geschiedenis van het Rooms-Katholicisme in Rhenen. Verdreven uit de Cunerakerk door de reformatie moest de parochie op zoek naar een eigen kerkelijk onderkomen. Uiteindelijk kwam er, zo'n driehonderd jaar later, een eigen RK kerk gewijd aan de heilige Cunera: de Gedachteniskerk. Het thema Cunera is al opgenomen in PEER en kan als basis dienen voor de geschiedenis van de katholieke burgers in Rhenen en hun eigen plek voor hun geloofsbeleving.

Toekomst

Gezien alle positieve ontwikkelingen mag de Stichting met alle betrokkenen een inspirerende toekomst voor de Gedachteniskerk tegemoetzien.

Beeldengroep 'moole sjaal'

Kienhout, Pelgrims en Paarden

Het unieke materiaal en betekenis van de beelden op rotondes in Rhenen

Op twee rotondes in Rhenen zijn door tuincentrum De Wildernis beelden geplaatst van de Rhenense beeldhouwer Bertus Haverkort. De beelden zijn gemaakt van kienhout en cortenstaal. Zij beelden scènes uit van de Cuneralegende en verwijzen naar de geschiedenis van de pelgrimage. Het gaat hierom één van de oudste stukken eikenhout dat ooit in Nederland gevonden zijn. De groeiperiode van enkele bomen betreft een periode waarvan nog geen dendrochronologische gegevens beschikbaar waren. De beelden zijn dus gemaakt van uniek materiaal; voorzover bekend nergens in het land als kunstwerk in publieke ruimtes aan te treffen.

Kienhout

De beeldengroepen op de rotonde Cuneralaan/ Herenstraat/Nieuwe Veenendaalseweg zijn gemaakt van kienhout. Het kienhout is afkomstig van eikenbomen die tot 7000 jaar geleden in het Binnenveld stonden. Ze zijn in de zuurstofarme veenbodem geconserveerd en git-zwarte half-fossielen geworden. In de voorlaatste ijstijd kwam het landijs in ons gebied tot de lijn Wageningen-Rhenen. Na de laatste ijstijd, zo'n 11.000 jaar geleden, steeg de temperatuur zodanig dat er planten konden groeien. De Vallei werd een moeras. Er ontstond door de opeenstapeling van afgestorven plantenresten een laag veen van tot wel 9 meter dikte. In 2018 werd aan de Gelderse zijde van de Grift, dat tegenwoordig Valleikanaal heet, 250 hectare omgevormd tot natuurgebied. Op dit ogenblik wordt ook aan de Utrecht-

se zijde op 85 ha natuurgebied gecreëerd. Bij graafwerk werden 20 stammen van oeroude eikenbomen in de bodem gevonden. Bomen, die in het begin van de veenvorming daar gestaan hebben en in het veen zijn terechtgekomen. Door de zuurstofarme omgeving is het hout al die tijd bewaard gebleven. De Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed heeft de leeftijd van de bomen vastgesteld en het patroon van de jaarringen bestudeerd. En dat onderzoek leverde een verrassing op. Een aantal van de bomen is ouder dan 7000 jaar. Ze groeiden in een periode waarvan tot nu toe in Nederland geen jaarringgegevens beschikbaar waren. Deze bomen vullen daardoor een belangrijk gat in de kennis over het klimaat van die tijd.⁴ In het Binnenveld is langs het Vallekanaal een monument aangebracht van zeven van deze oude boomstammen.

Mooie sjaal

Het beeld aan de oostzijde van de rotonde heet: 'mooie sjaal'. Hier staan drie vrouwen: de koningin, Cunera en het dienstmeisje. Zoals bekend is Cunera tijdens een bedevaart naar Rome door koning Radboud van de dood gered en meegenomen naar zijn kasteel in Rhenen. Daar wordt ze gewaardeerd door de bevolking omdat ze vriendelijk en vroom is en aandacht heeft voor de armen in de stad. De koning heeft de sleutel van het kasteel aan Cunera gegeven als hij op jacht gaat. Daarom is de koningin jaloers en boos. Het beeld geeft een situatie weer, waarbij de drie vrouwen elkaar ontmoeten op de binnplaats van het kasteel.

Waarschuwing

Het beeld aan de westzijde van de rotonde heet 'waarschuwing'. Het beeld is gemaakt van cortenstaal, een legering van ijzer, koper, fosfor, nikkel, chroom en silicium. Door roestvorming krijgt het de typisch roodbruine kleur. Het roesten beperkt zich tot een dun laagje en daarom is het duurzaam materiaal. Het beeld stelt de scène voor waarbij de koning na terugkomst van de jacht de paarden in de stal wil doen. De paarden weigeren en waarschuwen de koning dat er onheil is geschied. Het lichaam van Cunera ligt in de stal begraven. De koning vindt het en begraaft het op een heuvel op een prominente plaats in de stad. Veel mensen komen naar het graf, er vinden genezingen plaats en het wordt in de loop van de tijd een centrum voor bedevaartgangers. De stad vaart daar wel bij. Er wordt goed aan de bezoekers verdiend en met de opbrengst van offers en aflaten worden de Cunerakerk en de Cuneratoren gebouwd. Het kleine stadje Rhenen wordt een toren met een stadje eromheen.

Betekenis

Beide beeldengroepen verwijzen naar de geschiedenis van Rhenen, waarmee de inwoners verbonden zijn en waar bezoekers zich over kunnen verwonderen.

Beeldengroep 'vrolijke paarden'

De beelden kunnen gezien worden als middel om hedendaagse thema's als vijandschap en jaloezie, maar ook vriendschap en vertrouwen uit te drukken. En als middel om stil te staan bij de waarschuwende signalen die de natuur en de dieren kunnen geven over de situatie hier op de aarde.

Cuneraroute

In de middeleeuwen groeide Rhenen uit tot een belangrijk bedevaartsoord. Mensen vanuit de wijde omgeving kwamen naar Rhenen uit devotie, om aflaten te verkrijgen en/of met de hoop op genezing van mensen en dieren. Aflaten konden verkregen worden door de pelgrimsroute af te leggen en de hoogtijdagen van Cunera te bezoeken. Ze konden ook gewoon gekocht worden. Pelgrimstekens konden worden aangeschaft met een afbeelding van een scène uit het leven van Cunera en op de kleding worden gedragen ten teken dat men op bedevaart was geweest. Met de opbrengst werd de Cuneratoren gebouwd.

Aan de hand van oude kaarten reconstrueerde Nees van den Oosterkamp de historische pelgrimsroute waarop op vier plaatsen staties hebben gestaan met een kapel of een preekstoel. Hier kom men mediteren, nadenken over het leven en bidden voor genezing.

De Cunerahoevel, gelegen aan het begin van de Cuneralaan, kan worden gezien als het begin- en eindpunt van de pelgrimstocht. Het is een Rijksmonument. Volgens de legende is Cunera hier een tijdlang begraven geweest. In de tijd dat er veel pelgrims (bedevaartgangers) naar het graf kwamen, stond er een kapel. Die is waarschijnlijk afgebeeld linksboven in het schilderij *Het beleg van Rhenen* uit 1499.

Het is een tocht van 31 km die per fiets, scootmobiel dan wel te voet kan worden afgelegd. De route leidt door het gevarieerde landschap met de Neder-Rijn, Utrechtse Heuvelrug, Gelderse Vallei, de dorpen Elst en Achterberg en de stad Rhenen. De staties worden ter plekke gemarkeerd door een houten denkteken met een zwart plateau met het loden pelgrimsteken. De papieren routebeschrijving kan men afhalen bij de VVV in het Stadsmuseum. Men kan deze ook downloaden met de QR-code die op de gedenktekens zijn aangebracht. En het is te vinden op de site van het Cuneratheater. <http://cuneratheater.nl/activiteiten/pelgrim-fietsroute/>

De Cunerakerk werd indertijd zo gebouwd dat de centrale as van het gebouw precies gericht staat op de Cunerahuvel. Dat is goed te beleven door te gaan zitten op het bankje van, ook weer, kienhout, dat daar in 2022 geplaatst is. Ook de kerk in Wijk bij Duurstede staat op deze lijn. Hopelijk blijft deze zichtlijn intact als in de buurt nieuwbouw plaatsvindt.

Drie statietekens

In afwachting van de toestemming van de grondeigenaren van de andere drie staties zijn de statietekens (tijdelijk) op deze heuvel geplaatst.

Statie Elst: tot aan het einde van de 18de eeuw lag er onderlangs Elst een laag gelegen Benedenweg. Deze weg verdween vanwege steeds hoger wordende waterstanden van de Neder-Rijn, waardoor de weg vooral in de wintermaanden vrijwel onbegaanbaar werd. Aan deze weg lag de oorspronkelijke buurtschap Elst. De processie-tocht vanaf Rhenen voerde langs de Benedenweg. De statie lag ca. 150 meter in oostelijke richting vanaf deze statiemarkering. Evenals in Achterberg droeg de statie de naam 'De Preekstoel'. Waarschijnlijk was het een verhoging in het landschap waarop een geestelijke kon gaan staan om een 'preek' uit te spreken.

Statie Prattenburg: op deze plaats stond tot in de 17de eeuw een stenen kapel. De locatie waar de kapel stond werd in 1705 door de Utrechtse landmeter Justus van Broeckhuijsen weergegeven, toen hij een kaart maakte van de Slaperdijk bij Veenendaal. Op de kaart tekende hij ten noorden van het Egelmeer, aan het einde van de Slaperdijk, een kapel met bijbehorend kruis. Precies op dit punt boog, de vanaf Elst over de Heuvelrug komende Cuneraweg, af naar het zuidoosten in de richting van de hofstede 'Prattenburgh'.

Statie Achterberg: de statie in Achterberg was een uit steen opgetrokken bouwwerk dat in 1580 in drie dagen

Bankje van kienhout op de Cuneraheuvel

tijd werd afgebroken. Bij afbraak werden de stenen afge-bikt om hergebruikt te kunnen worden. Het dorp Achterberg was een belangrijke plaats in de middeleeuwen als meest vooruitgeschoven punt van Utrecht. Het gebied van het Binnenveld vormde een natuurlijke buffer tussen vijandige troepen van de Bisschoppelijke en de Gelderse krijgsheren.

Vrolijke Paarden

De vrolijke steigerende paarden op de rotonde van het Paardenveld begroeten binnenkomend verkeer en dagen historici uit om meer over de rol van de paarden in de vroege middeleeuwen te weten te komen.

Paarden hebben een belangrijke rol gespeeld in de geschiedenis van Rhenen. Bert Huiskes schrijft in zijn boek, *Euwig rust op de Donderberg*¹ daarover: "Het rijengrafveld op de Donderberg bij Rhenen is de grootste, langst gebruikte en mogelijk rijkste vroegmiddeleeuwse begraafplaats van Nederland. Het bevatte ruim 1100 graven uit de vierde tot en met achtste eeuw na Chr.: circa 300 crematies, 820 lijkbegravingen en 14 paardengraven. Het gaat bij dat laatste om volwassen paarden met een schofthoogte van iets onder die van een moderne pony. Eén van de paarden was zeker in de bloei van zijn leven (vijf-zes jaar oud) toen het stierf en was, getuige de slijtage op de tanden, gewend een bit te dragen. Dat zou erop kunnen wijzen dat dit paard gedood is om begraven te worden, misschien tegelijk met zijn berijder. Op een onderkaak van één van de paarden zijn op de kiezen specifieke slijtsporen waargenomen, die wijzen op het langdurig dragen van een bit. Dat suggereert dat het een rijpaard was. Een scharnierend 'kneveltrensbit' uit graf 520 is van ijzer, versierd met patronen van ingelegd koperdraad. In het graf werden meer onderdelen van paardentuig gevonden. De overblijfselen van de paarden worden bewaard in het huidige Naturalis in Leiden.

Op de site <https://www.utrechtaltijd.nl/verhalen/duistere-tijden-grafvelden-als-teken-van-leven/> wordt vermeld

De drie statiemonumenten bestemd voor Elst, Prattenburg en Achterberg, tijdelijk opgesteld op de Cuneraheuvel.

dat paarden vaak geofferd werden bij begrafenissen van belangrijke Merovingers.

Het paard speelt ook een rol in de Cuneralegende en in de pelgrimage. In de pelgrimstijd vonden niet alleen mensen, maar ook paarden genezing.

Sinds Rhenen stadsrechten heeft, werd er wekelijks op donderdag markt gehouden en jaarlijks een beestenmarkt. Professor Van Iterson geeft in zijn boek *De stad van Rhenen*² een uitgebreide beschrijving hoe in 1552 keizer Karel V aan de stad Rhenen het recht schonk om een paardenmarkt te houden.

In de aanvraag voor deze vergunning stond geschreven dat er jaarlijks in de stad op Cuneradag 12 juni " *...binnen den tyde van acht daeghen daer commen.....grootte ende ontallicke menichte van menschen mit haire peerden, zoe menigfuldiglich datter geteld zijn geweest ontrent dertien hondert waghens, ingecomen door de Berchpoorte, gemeenlelyck innegespannen mit vier peerden*".

Het aantal paarden dat in die 8 dagen zou zijn binnengekomen werd in de stukken aldus geschat op 12.000. Of dit echt mogelijk was op de smalle, modderige wegen en met de beperkingen van het beschikbare veevoer en stallingsmogelijkheden in de kleine stad met amper 2000 inwoners, is een vraag die Van Iterson onbeantwoord laat. Hij gaat er verder van uit dat er ook al vóór 1552 een clandestiene paardenmarkt moet zijn geweest. Hij stelt ook dat niet alle paarden gezond zouden zijn geweest en dat daarom ook de genezing van paarden een

Op de rugleuning van het bankje op de Cuneraheuvel en op ieder monument op de staties van de route is een loden pelgrimsteken aangebracht. Het is een voorstelling van de wurgscène. In de pelgrimstijd mochten de pelgrims een klein teken van tin of lood op hun muts dragen om aan te geven dat men in Rhenen was geweest. Volgens Casper Staal³ werden deze insignes ook geacht kwaad af te weren. Bovenstaande afbeelding toont het Pelgrimsteken in het bankje op Cuneraheuvel en in de staties van de pelgrimsroute.

belangrijke rol heeft gespeeld.

Tot het begin van de 20e eeuw bleef Rhenen één van de belangrijkste paardenmarkten in het land. Deze werd gehouden op de dag van St. Odulphus, 13 juni. Een datum die direct volgde op Cuneradag, 12 juni. De markt vond plaats tussen de huidige rotonde leidend naar het Paardenveld en de Westpoort. De daar gelegen parkeerplaats heeft nog steeds de naam Paardenmarkt.

De aanvoer varieerde van zogenaamde weeldepaarden voor de koetsen van de welgestelden, werkpaarden voor boeren tot hitten, klein uitgevallen dieren voor het lichte werk voor de melkboer en schillenboer. Ook in Achterberg werd jaarlijks een paardenmarkt gehouden.

Tot zover de geschiedenis

Wat de toekomst van de beelden op de rotondes zal zijn is onzeker. De beeldhouwer wil de beelden overdragen aan de Rhenense gemeenschap. De gemeente is vooralsnog afwijzend om ze in eigendom te nemen. Er wordt nog een eigenaar gezocht.

Op de site <https://www.utrechtaltijd.nl/verhalen/duistere-tijden-grafvelden-als-teken-van-leven/> wordt vermeld dat paarden vaak geofferd werden bij begrafenissen van belangrijke Merovingers.

Vroeger en nu

De Molenstraat dankt haar naam aan de standerdmolen, die sinds 1572 op de noordelijke stadsmuur stond. De straat liep dood tegen de muur en de stadswal. Pas rond 1901 werd een doorgang gemaakt door het Plantsoen naar de Nieuwe Veenendaalseweg.

De straat is ingetekend op de bekende kaart van Jacob van Deventer uit ca. 1558. In 1892 is de houten molen vervangen door een stenen exemplaar, die later de Panoramamolen is gaan heten.

Op de oude foto is links de boekwinkel van Fieren nog net zichtbaar en rechts staat de bakkerij van Koster. Deze winkels zijn, met enkele andere in de Molenstraat, in mei '40 verwoest. De wederopbouw heeft ruimte gemaakt voor het Molenpad, dat naar het Koningin Elizabethplantsoen loopt.

Verderop heeft tot in de jaren '70 van de vorige eeuw aan de rechterzijde nog de stadsboerderij van Jan Tollenaar gestaan. Links bovenaan staan de Barakken, die met het grootste deel van de bebouwing de oorlog hebben overleefd.

De pomp is al vóór de 2e wereldoorlog overgebracht naar het Koningin Elizabethplantsoen en begin jaren '60 verkocht aan Jan van Deelen ('Jantje Goddeloos'), die de pomp heeft gesloopt en het schroot heeft verkocht.

(Henk Deys, *Wegen en watergangen in Rhenen, Elst en Achterberg*)

Ingang Molenstraat, hoek Herenstraat 1911

Ingang Molenstraat, hoek Herenstraat 2023

Frankische schatten uit Rhenen thuisgebracht

9 april t/m 7 december 2024, Stadsmuseum Rhenen

Ze komen eindelijk naar Rhenen, naar huis: kostbare sieraden met stenen uit Afghanistan en India. Gouden munten, prachtig bewerkte gespen en kammen, kostbaar glas, huisraad en wapens. Afkomstig uit de grootste begraafplaats van de vroege middeleeuwen in Nederland, op de

Donderberg bij Rhenen. Het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden leent tijdelijk zo'n 150 objecten uit aan Stadsmuseum Rhenen: een unicum.

In 2024 zijn ze de hoogtepunten van de topexpositie 'Gouden vrouwen'. Hierin worden de spotlichten gezet op

Fibulae met granaat uit Rhenen ©RMO

het volk van de Franken, dat 20 generaties lang woonde op de Utrechtse Heuvelrug. Een voor velen weinig bekend maar adembenemend verhaal. De tijd die lang de 'donkere middeleeuwen' werd genoemd is van goud gebleken, dankzij veel onderzoek en nieuwe vondsten.

De 4000 gevonden voorwerpen lagen in de graven van ruim 1100 Frankische mannen, vrouwen en kinderen. Ze hadden deze meegekregen voor op hun reis naar het hiernamaals. De schatten werden in 1951 gevonden en kwamen terecht in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden. Flonkerende sieraden, kleurige glazen kettingen, verfijnde voorwerpen voor lichamelijke verzorging, huisraad en wapens dompelen straks tentoonstellersbezoekers in de denk- en leefwereld van de Franken. En laten hen genieten van hun verrassend verfijnde cultuur.

Bijzondere aandacht krijgen de vrouwen. Anders dan lang is gedacht hadden ze macht en aanzien, en dichtte men hun bijzondere wijsheid toe. Dat het puur om mannen draaide is achterhaald. Ook zeggen grafgiftten soms meer over hun gevers dan over de overledenen.

De tentoonstelling maakt deel uit van het project 'Onder Ons' van het Rijksmuseum van Oudheden, in samenwerking met de VriendenLoterij.

www.stadsmuseumrhenen.nl

Maike Woldring

Open monumentendag 2023

Henny Boor en Pieter Vis bekijken het model van het Koningshuis op het nieuwe grote TV-scherm van de HVOR

Vandaag, zaterdag 9 september 2023, presenteerde de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken (HVOR) zich in haar nieuwe onderkomen aan de Heerenstraat 27, ook wel H27 genoemd, met een doorlopende presentatie door de Werkgroep Virtueel Rhenen.

Ondanks de voor deze tijd van het jaar abnormaal hoge temperatuur was er veel aanloop, vooral in de ochtend en aan het begin van de middag. Eenmaal binnen in het toch wel historisch te noemen pand was het qua temperatuur en gezelligheid goed toeven. Bezoekers werden vriendelijk welkom geheten door Henny Boor en Pieter Vis (op de foto ontbreekt nog Tom Heger), die uitleg gaven over de werkzaamheden van de werkgroep en hun productie die doorlopend op twee schermen werd getoond.

Ook werd er nog een nieuw enthousiast lid geworven, die tegelijkertijd met een interessant onderwerp van studie op tafel kwam over het huis waar hij sinds kort woont.

Mocht u meer willen weten over de HVOR en specifiek over de werkgroep virtueel Rhenen, bezoek dan: <https://oudrhenen.nl/project/virtueel-rhenen/>

Ad Koolen

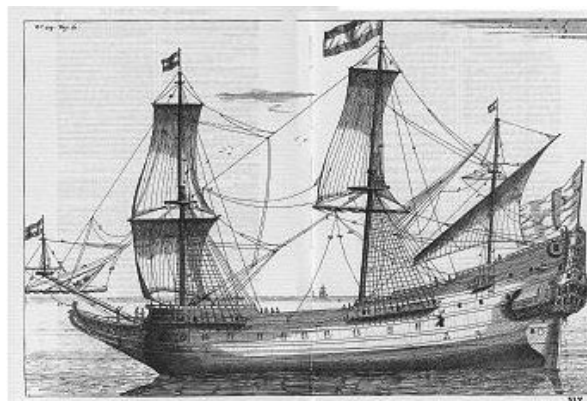
Andere tijden, andere vragen

Dinsdagavond 21 november 2023 hield, tijdens de derde najaarslezing van onze vereniging, mevrouw H.A. (Erica) Hokke, directeur/archivaris van het Regionaal Archief Zuid-Utrecht (RAZU), een verhaal over het archiefwezen in Nederland. Aan de hand van een Power-Pointpresentatie richtte zij zich met name op de Rhenense archieven. Zij liet zien hoe geïnteresseerden in de Rhenense geschiedenis kunnen zoeken naar bronnen voor verhalen over het Rhenense verleden. Terloops sprak zij over hoe andere tijden andere vragen stellen over gebeurtenissen in het verleden.

Haar presentatie werd gevolgd door een presentatie van mevrouw E. (Elleke) de Ronde, medewerker Cultuurhistorie van het RAZU. Zij sprak over slavernij en koloniaal verleden, een project dat is opgezet met mevrouw R. (Ruth) Werkhoven, coördinator vrijwilligers en medewerker bibliotheek. Met een grote groep vrijwilligers uit de zes bij het RAZU aangesloten gemeenten wordt onderzocht of en hoe het werkgebied van het archief betrokken kan zijn geweest bij deze twee onderwerpen. In Rhenen hebben Ad de Jong en Just Vlak zich bij het project aangesloten en onderzoeken nu of de gemeente Rhenen of afzonderlijke personen c.q. families hebben geprofiteerd van het kolonialisme en/of slavernij. De bedoeling is dat eind 2024 uit de zes gemeenten hierover verhalen worden verteld. Elleke de Ronde toonde een aantal voorbeelden uit de Rhenense archieven waaruit blijkt dat er verbanden zijn te leggen tussen Rhenense personen met de thema's slavernij en koloniaal verleden. Haar voorbeelden kwamen uit het Stadsrecht Rhenen, de familie Schoenmaker-Dijkman, de notariële archieven, de Topografisch-Historische Atlas Rhenen en de platen van Nederlandsch Oost- en West-Indië en Suriname.

Tot slot liet Just Vlak zien hoever hij en Ad de Jong zijn gevorderd met hun onderzoek naar de situatie in Rhenen.

Al luisterend bleef bij mij de uitspraak van mw. Hokke hangen: "andere tijden, andere vragen". In het verleden heb ik een paar artikelen geschreven waar ik nu, in deze andere tijden met andere vragen, anders tegenaan kijk. Precies dertig jaar geleden deed ik onderzoek naar het oorlogsschip Rhenen. Even daarvoor had het Algemeen Rijksarchief in Den Haag de archieven van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) geïnventariseerd en in boekvorm uitgegeven - digitalisering was nog een onbekend woord. In de index vond ik een fregat met de naam van onze stad. Begin 1672 gaf de kamer Amsterdam van de VOC opdracht tot de bouw van het schip dat, terwijl de Republiek aan zijn rampjaar begon, in oktober 1672 vanaf de rede van Texel uitzeilde richting de Oost.

Pinas De Wieringen, 1627

Mijn interesse ging uit naar de lotgevallen van het schip en de bemanning van 130 zeelieden en 66 soldaten en minder naar de taak van het schip. Dat ging, in vlootverband met andere Nederlandse oorlogsbodems, om het bevechten van de Fransen, en in mindere mate van de Engelsen, om de handelsposten van de VOC aan de kust van India te verdedigen. Nu zou ik de nadruk meer daarop hebben gelegd. De Rhenen verging overigens in een zeer zware storm in september 1674 voor de kust van Coromandel bij St Thomé.

In 2020 beschreef ik de belevenissen van de broers Kroes, Aalbert en Steven, in 1796 en 1798 geboren in Lymington, Zuid-Engeland, opgegroeid in Rhenen waar hun ouders vandaan kwamen. Beide jongemannen vertrokken, onafhankelijk en onwetend van elkaar, naar 'Ons Indië'. Aalbert vocht op Java, waar in 1825 een opstand ontstond onder leiding van prins Diponegoro. Vorig jaar werd Diponegoro's zwaard, dat hij bij zijn nederlaag moest overhandigen, aan Indonesië teruggegeven. Aalbert stierf te Tempel op Java in 1827. Steven vocht in de Sumatra-oorlog en stierf te Padang in 1836. Van de Militaire Willemsorde, hem door koning Willem I toegekend, heeft hij niet geweten, want voordat de onderscheiding in Indonesië aankwam, was Steven overleden.

Met de kennis van nu zou ik de nadruk hebben gelegd op de veroveringsoorlogen die de Nederlandse Staat in de negentiende eeuw voerde tegen de Indonesiërs. Twee voorbeelden hoe andere tijden andere vragen stellen aan de geschiedenis.

¹ Int Schip Reenen', in: Oud Rhenen 13e jrg, januari 1994, no 1

² De Rhenense broers Aalbert en Steven Kroes', in: Oud Rhenen jrg 39, nr 3, najaar 2020

Kunstenaars in Rhenen: Pauline Vroom

In de rubriek 'Kunstenaars in Rhenen' een portret van Pauline Vroom. Deze in 1946 geboren kunstschilder leeft en werkt in Rhenen sinds 1993. Wij stelden haar een paar vragen over haar leven en werken.

Jeugd, opleiding., waar groeide u op?

Ik groeide op in Nijmegen. Groot gezin. Mijn ouders gaven mij een diepe liefde voor natuur en kunst door. Een voet buiten de keukendeur en ik stond in een magisch grote tuin, die overliep in weilanden en bos. Vanaf een jaar of 10 waren tekenen en schilderen, maar ook muziek maken en gedichten schrijven mijn liefste bezigheden. Op de middelbare school hadden wij 2 uur per week tekenen en schilderen bij mijnheer Nooren, voor mij de allerfijnste lessen. In die tijd won ik wel eens prijzen (van het weekblad "Margriet" en van de stad Nijmegen) met schilderijen en tekeningen. Ook mocht ik van mijnheer Nooren meehelpen decors te schilderen bij de uitvoering van de musical A Midsummer Night's Dream van Shakespeare.

Wat was bepalend voor uw keuze om een opleiding aan de Kunstacademie te volgen?

Na de middelbare school deed ik braaf de door een beroepsadviesbureau aangeraden Sociale Academie, afdeling cultureel werk. Later deed ik vervolgopleidingen en een opleiding kunstzinnige therapie. Na deze laatste opleiding trouwde ik (1970) en racete ik meteen door naar de Kunstacademie in Arnhem. Eindelijk kon ik mijn eigen keuzes volgen! Verbeelden geeft mij nog steeds het gevoel iets betekenisvol te doen. De komst van een zeer gewenst kind dwong mij echter de opleiding te verlaten. Tussen de bedrijven door schilderde ik portretjes van kinderen en vrienden in de buurt, en tekeningen van in de mist verdwijnende sloten in de

Haarlemmermeer. Meer dan 5 jaar later kon ik pas verder aan de Avondopleiding van de Rijksacademie in Amsterdam. Ik wilde heel goed leren tekenen. Daar werd ik toegelaten door een van de "hoogleraren" Paul Overhaus. Hij heeft veel voor mij betekend. De andere gewichtige mannen van toen bestempelden mijn werk bij de toelating als "aanstellerij". Ik maakte toen o.a. tekeningen van mensen die verknoot zaten in hun eigen en andermans wirwar van draden. Ik begreep pas veel later hoe vast de opvattingen over kunst toen nog geplakt zaten aan de Renaissancetijd, aan een mannelijke manier van kijken. Ik wilde die manier van kijken/tekenen toch leren, maar moest mijzelf daar ook weer met veel moeite van bevrijden.

Inspirerende kunstenaars in uw werk?

Paul Klee vanwege zijn gestructureerde fantasie en Caspar Friedrich vanwege zijn diep romantische, bijna religieuze natuurschilderijen staan helder in mijn hart geschreven. Ook Georgia O'Keeffe weet mij te raken. In het algemeen zie ik vaak en overal beelden die mij inspireren, zonder mij

None, detail

speciaal te bekommeren om namen of reputaties, ook op tv.

Hoe speelt Rhenen een rol in uw werk?

De rivier, de hoogteverschillen, de zeer gevarieerde natuurgebieden zijn een bron van inspiratie. In 1993 kwamen wij in Rhenen wonen. In die jaren negentig ben ik met hulp van mijn huidige partner actief geweest om kunstenaars met elkaar in contact te brengen. Hieruit ontstond de kunstenaarsgroep RAAM, die om diverse redenen na een jaar of twee weer uit elkaar viel. Daarna hebben we een paar jaar iedere zomer een kunstmarkt georganiseerd rond de Cunera-kerk.

De natuur als inspiratiebron. Is dat de natuur als onderwerp of het 'in de natuur zijn'?

Alle twee. Ik ervaar natuur als een veel groter ding dan mijzelf. Een bron van inspiratie, ontzag en troost, een richtingwijzer ook. In mijn atelier vorm ik (deel)indrukken van wat ik (ooit) in de natuur gezien heb, samen tot een nieuw beeld. Niet zozeer een realistische weergave, maar openheid, kleur en multi-interpretabel zijn een paar trefwoorden. Steeds zoek ik naar een voor mij "nieuwe" manier van maken. De laatste tijd verlijm ik draden in mijn schilderijen. Ik laat ze min of meer lukraak op het doek vallen en werk van daaruit. Zoals je je ook in je leven moet verhouden tot de dingen die je overkomen.

Nu werk ik aan een serie over getijdengebeden, zoals nog in praktijk gebracht door contemplatieve kloosterordes. De wortels ervan gaan 2500 jaar in de tijd terug. Het op de natuur gebaseerde ritme, de eenvoud en ingetogenheid ervan wijzen naar een verhouding tot de aarde in onze tijd die mij heilzaam lijkt. Ik gebruik voor deze serie behalve verf ook natuurlijke elementen, zoals zaden en grassen die ik buiten vind.

Verantwoording

Margareta Raep

¹ Stadsarchief Amsterdam, Doopboek Hervormde Kerk, Oude Kerk, 14 april 1611.

² Stadsarchief Amsterdam, DTB 433, p. 298. Archiefnaam: Trouwboek Den 23 Novemb [er] 1628. <http://www.genealogieonline.nl/genealogie-raap/I3960.php>

³ Zie: Hessel de Walle, Alle Friezen in Leeuwarden (Niederlande), Inschriften und Epitaphien Inscriptions en grafinschriften, Zeitraum 1341-1901, Garijp, Archiv 1, Verzameling Hessel de Walle, Archivnummer 2030. <http://www.openarch.nl/fnl:f5549e39-64fe-463d-8b7b-2c6e2e59b24e/de>. De trouwacte van het eerste huwelijk van Raep is hier te vinden: Stadsarchief Amsterdam, Trouwboek, Inventarisnr.: DTB 433, p. 298. <http://www.genealogieonline.nl/genealogie-raap/I3960.php>

⁴ Zijn naam staat echter niet in het lidmatenregister van de kerk vermeld.

⁵ 3 december in de Utrechtse Jacobikerk (boek 96-135 NH). In Rhenen staat het huwelijk op 19 november 1637 geregistreerd. Zie: Het Utrechts Archief, Trouwboek NH, Inventarisnr.: RHC_ZO-Utrecht_65-353, datum: 19 november 1637. Zie ook: <http://www.openarch.nl/hua:093E1C00-6537-D7BE-E053-4701000AAEAB>

⁶ Het maakt deel uit van de collectie van het Amsterdam Museum.

⁷ RAZU, arch.nr. 355, inv.nr. 186, attestatie afgegeven op 7 juni 1663.

⁸ Het Utrechts Archief, akte nots. G. van Zuylen, dd. 12-8-1690.

⁹ Het Utrechts Archief, akte nots. G. de Cretser te Den Haag, dd. 11 juni 1704.

¹⁰ Dit wapen komt, aldus aantekeningen van van tijdgenoot Cornelis Booth, overeen met het wapen van de familie Van Diemerbroeck die in Montfoort woonde. In 1630 was een Gisbertus Diemerbroeck kerkmeester te Montfoort. Zie: 'Grafstenen in de Cunerakerk. Genealogische aantekeningen', in: Informatiemap in de Cunerakerk.

¹¹ Ds. Johannes Kupius dient op 31 juli 1670 een verzoekschrift in bij het stadsbestuur van Rhenen. Hij heeft al eerder, in 1667, dit verzoekschrift geschreven maar het toen niet verstuurd. Nu doet hij het toch. Toen hij predikant in Amerongen was, kreeg hij 50 gulden per jaar voor zijn derde kind. Dat is hem door Rhenen ook beloofd maar niet gegeven. Hij kreeg deze alleen gedurende de eerste twee jaren, toen de gratie van de weduwe van ds. Diemerbroeck was afgelopen. Hij is al dertien jaar predikant te Rhenen en is dus 11 x 50 = 550 gulden misgelopen. Die wil hij graag ontvangen.

¹² RAZU, arch.nr. 355, inv.nr. 186, vermeldt de afgifte van haar attestatie.

¹³ Er staat: 'De predicant Diemerbroeck (objijt) ende zijn huisvrouw (vertrocken).'

¹⁴ Stadsarchief Amsterdam, Begrafenisregister, Oude Kerk Amsterdam, 1047, 1655-1687. Zie: <http://archieff.amsterdam/inventarissen/scans/5001/3.1.10/start/110/limit/10/highlight/1>

¹⁵ Bok, Marten Jan, 'Kunstschilders in Rhenen in de Gouden Eeuw', in: Casper A. van Burik, Herman Postema, Raymond Uppelschoten, Zuid-Utrechtse archieven boven water; Liber amicorum voor Ria van der Eerden-Vonk, Hilversum, 2021.

Het Paardenveld

Bronnen:

- Willy en Ben van Laar† wonende aan het Paardenveld sinds 1969.
- Rhenen geschiedenis en architectuur. Henk Deys en Fred Vogelzang. Uitgeverij Kerckebosch BV Zeist en SPOU Utrecht. 2010.
- Op weg in Rhenen. Wegen en watergangen in Rhenen, Elst en Achterberg. Henk Deys. Stichting Publicaties Oud Rhenen. 2019.
- Achter Berg en Rijn. Over boeren, burgers en buitenlui in Rhenen. H.P. Deys. Stichting Gebroken Lente. 1981.
- Regionaal Archief Zuid-Utrecht. Gemeentebestuur Rhenen 1926-1994 (244). Inventarisnummers 2063, 2064, 3060 en 3388.
- Regionaal Archief Zuid-Utrecht. 131 Waterleidingmaatschappij Rhenen. 67 akte aankoop perceel grond Paardenveld 1936.
- Rhenensche Courant 14 juni 1924, 5 september 1925, 17 oktober 1925, 29 november 1930, 23 mei 1931 Collectie Frits Spee.
- De Stad Rhenen. Prof. Dr. W. van Itersen. Assen 1960.
- Website Historische Vereniging Oud Rhenen. Collectie Deys. www.oudrhenen.nl/databases/data/hinderwet19011925.

Rhenen 'a perfect Golgotha'

Bronnen:

- H. Blankestijn, H. Dekker en B. van Laar, 'Begraven buiten de stad', Begraven in Rhenen, Rhenen, 2006, pag. 73
- R. Brown, An impartial Journal of a
- Detachment from the Brigade of Foot

Guards, Londen, 1795

- H.P. Deys, 'Het Koningshuis als Militair Hospitaal', Oud Rhenen, 1990 nr. 3, p. 20
- H.P. Deys, 'Frederik V van de Palts en zijn bezittingen in Rhenen', Oud Rhenen, 1997 nr. 2, pag. 59
- H.P. Deys, 'De landaanwas en de hovenierswoning behorend bij het Koningshuis Rhenen', Oud Rhenen, 2009, nr. 1, pag. 5
- E. Cook, 'Dutch Pictures, VIII - Utrecht to the Rhine', Eliza Cook's Journal Volume VIII, Londen, 1853, pag. 157
- B.H.M. Giesen-Geurts en M. Kooiman, 'Monumenten Inventarisatie Project Gemeente Rhenen', Dienst Ruimte en Groen Provincie Utrecht, 1991, pag. 20
- Grontmij Nederland BV, 'Archeologisch onderzoek Uiterwaarden bij de stad Rhenen', rapport 1325, 18 oktober 2013
- Grontmij Nederland BV, 'Bestemmingsplan Uiterwaarden bij de stad Rhenen', projectnummer 327263, 6 juni 2014
- G.C. Haakman, Rhenen en Omstreken, Amersfoort, 1847
- P. Harrington, With the Guards in Flanders, the diary of captain Roger Morris 1793-1795, Warwick, 2018
- A. Hoynk van Papendrecht, 'Verkoop van wapenborden uit de kerk te Rhenen in 1789', De Nederlandse Leeuw, jaargang 35, sept/aug 1917, pagina 213.
- R. Jackson, A Sketch of the History and Cure of Contagious Fever, Londen, 1819.
- A.J. de Jong, 'Geschiedenis en ontstaan van de Koningsboomgaard of 'Kuechengarten' nabij de Westpoort van Rhenen', Oud Rhenen, 1987, nr. 3, pag. 3
- G.A. Kempthorne, 'Echoes of the past - The war on the continent 1793-1795', Journal of the Royal Army Medical Corps Volumes 63-64, Londen, 1934, pag. 329
- Ministerie van Economische Zaken, 'Twee aanwijzingsbesluiten Natura 2000', Staatscourant nr. 12056, 29 april 2014
- RAAP Archeologisch Adviesbureau, 'Plangebied Paardenmarkt in Rhenen', rapport 2780, 5 december 2013
- W.J. van Tent, 'Verslagen van provinciale archeologen-Utrecht', Jaarverslag Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort, 1979, Hoofdstuk IV, pag. 114

Verantwoording vervolg

- R. Uppelschoten, 'Het Kromme-Rijngebied in de oorlog van 1794-1795', Het Kromme Rijngebied, 2013 nr. 1/2, pag. 4
- R. Uppelschoten, 'De 'ontzaglijk grote passage van de Engelse Armee', Flehite-Jaarboek, 2013, pag. 107
- R. Uppelschoten, 'Beroofd, mishandeld en verbitterd', Oud-Utrecht Jaarboek, 2015, pag. 168
- F. Vogelzang, 'Rhenen in de Bataafse tijd 1794-1806', Geschiedenis van Rhenen, Rhenen, 2008, pag. 278
- Werkgroep Archeologie Rhenen, 'Archief Opgravingen Engels grafveld 1979'
- D. Wheeler, *Memoirs of the life and gospel labours of the late Daniel Wheeler*, Londen, 1842, pag. 28 e.v.

Noten:

¹ Het regiment de Coldstream Guards werd in 1650 geformeerd en bestaat nog steeds. Het is bekend door ceremoniële taken bij Buckingham Palace in Londen en heeft als infanterie-eenheid de reputatie van een elitestrijdmacht.

² R. Uppelschoten, 'Beroofd, mishandeld en verbitterd', Oud-Utrecht Jaarboek, 2015, pag. 183. Uit declaraties voor bouwactiviteiten in de provincie Utrecht, voor zover bekend, bleek dat in 1794 voor de bouw van loodsen en bedden voor de militaire hospitalen in de stad Rhenen en aan de Grebbe een totaalbedrag van 29.319 gulden was gedeclareerd.

³ R. Jackson, *A Sketch of the History and Cure of Contagious Fever*, Londen, 1819, pag. 215. In de Engelse militaire hospitalen in Rhenen stierven drie van de vijf zieken en gewonden.

⁴ A. Hoynk van Papendrecht, 'Verkoop van wapenborden uit de kerk te Rhenen in 1789', *De Nederlandse Leeuw*, jaargang 35, sept/aug 1917, pagina 213. Burgemeester Dirk Klerck hield van augustus 1794 tot in 1799 een dagboek bij, getiteld 'Journael zeder het inkomen der Engelschen in Rhenen om daer hun hospitaal te houden', een folioboek van 100 bladen. Dhr. H.P. Deys heeft in 1990 naar het handschrift gezocht, maar het niet kunnen vinden.

⁵ R. Brown *An impartial Journal of a Detachment from the Brigade of Foot Guards*,

Londen, 1795, pag. 217. De Britse korporaalschreef op 13 januari 1795 over de manier waarop de omgekomen militairen in Rhenen werden begraven: in een veld buiten de stad werd een gat van circa 3 tot 6 meter in het vierkant en circa 4 meter diep gegraven, waarin de kisten in rijen op elkaar werden gestapeld tot ongeveer 60 centimeter onder het oppervlak. Als het gat vol was werd een nieuw gat gegraven.

⁶ Werkgroep Archeologie Rhenen, 'Archief opgravingen Engels grafveld 1979'. Een gemeentelijke locatiekaart met beschrijving, krantenartikelen en foto's. Uit dit archief is een dossier zoekgeraakt.

⁷ Grontmij Nederland BV, 'Archeologisch onderzoek Uiterwaarden bij de stad Rhenen', rapport 1325, 18 oktober 2013, bijlage 2

⁸ Regionaal Archief Zuid-Utrecht, Toegang 157, Topografisch-Historische Atlas Rhenen, catalogusnummer 97312

⁹ W.J. van Tent, 'Verslagen van provinciale archeologen-Utrecht', Jaarverslag Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort, 1979, Hoofdstuk IV, pag. 114. Waarschijnlijk behoorden de skeletten tot een 17e-eeuwse begraafplaats. Het kon ook een iets ouder (pest?)-kerkhof zijn. De skeletten werden onderzocht door het Anthropobiologisch Instituut te Utrecht. Over uitslagen van onderzoeken heb ik geen informatie gevonden.

Kienhout, Pelgrims en Paarden

¹ Bert Huisjes. *Eeuwige rust op de Donderberg*. Een groot vroegmiddeleeuws grafveld bij Rhenen. Sidestone press. 2011

² W. van Itersen. *De stad Rhenen*. Van Gorcum 1960

³ Casper Staal. *Die dwale van Sinte Cunera*. In: *Geschiedenis van Rhenen*, Matrijs, 2008.

⁴ Bazelmans, Jos, Jansma, Ester. *Streepjescodes van kienhout*. Tijdschrift van Rijksdienst voor het cultureel erfgoed nr 4 2019

Colofon

Oud Rhenen

Historisch tijdschrift Oud Rhenen is een uitgave van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken en verschijnt driemaal per jaar. De redactie nodigt auteurs uit om artikelen te schrijven over de geschiedenis van Rhenen en omstreken. De redactie van het tijdschrift wil een bijdrage leveren aan 'het debat zonder einde': de geschiedschrijving en die van Rhenen en omstreken in het bijzonder. Het is bestemd voor een breed cultuurhistorisch geïnteresseerd publiek. De redactie nodigt eenieder uit tot publiceren.

Jaargang 43, nummer 1, 2024

Uitgave

Van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken (HVOR).

Redactie

Conchita de Jong, Pieter Vis,
Redactie-assistent, Ellen Vlak-Derksen

Redactie-adres

P/a Trambaanweg 4, 3911AH Rhenen
redactie@oudrhenen.nl
Tel: 06-51 76 41 34

Aan dit nummer werkten mee

Henny Boor, Jan Maarten
Doorman, Bertus Haverkort, Wim Hulsman,
Conchita de Jong, Margot Kikkert, Ad Koolen,
Gerrit van Nieuwenhuizen, Leo Schoonhoven,
Pim Strous, Monique van de Vijver,
Kees Waiboer, Maike Woldring,

Opmaak

Pieter Vis

Basisontwerp

Michel Backus ('Idee en Ontwerp', Rhenen)

Lidmaatschap Vereniging

De contributie voor lid/abonnee jaargang bedraagt € 26,50 (leuk 'Rhenens' cadeau-tje!) en het lidmaatschap gaat per direct in. Gaarne betaling van de contributie op bankrekening nummer NL70 INGB 0001211163 onder vermelding van 'nieuw lid per (datum)'. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd. Opzeggen kan tot 4 weken voor het einde van het verenigingsjaar dat loopt van januari tot december. Het lidmaatschap geldt voor een echtpaar (partners).

Bestuur

Voorzitter, Henk van den Berg
Secretaris, Gerrit van Nieuwenhuizen
Penningmeester, Reijer van der Meijden
Bestuursleden, Lex Mulder,
Anton de Ridder, Dick van Laar, PR & Communicatie, vacature.

Erevoorzitter: Henk Deys †
Ereleden: Henk Gieszen †, Pim Strous,
Willem van Ommeren, Piet Hovestad, Ben van Laar †, Bartho Kobus.

Secretariaat

Ir. G.H. van Nieuwenhuizen. Rozenlaan 72,
3911 DX Rhenen, tel: 0317 - 614 273
info@oudrhenen.nl

Ledenadministratie

Jaap Klootsema, tel: 0317 - 741 203

Website

www.oudrhenen.nl
info@oudrhenen.nl
Webmaster: A. Verhagen i.c.m. Teus van Garderen

Werkgroepen

Werkgroep Achterberg, Anton de Ridder
Werkgroep Archeologie, Hans Gadellaa
Werkgroep Beeldbank, Gerrit van Nieuwenhuizen
Werkgroep Bibliotheek, Pim Strous
Werkgroep Elst en Remmerden, Dick van Laar en Nees van den Oosterkamp
Werkgroep Genealogie, Ad de Jong
Werkgroep Sociëteit, Bartho Kobus, Kobus van Ingen
Werkgroep Virtueel Rhenen, Pieter Vis
Vrouwen van Rhenen, Henny Boor,
Mirjam Groenendijk
Werkgroep Joods Rhenen, Just Vlak

Druk

Drukkerij Drukzo

De redactie heeft getracht alle rechthebbenden van het illustratiemateriaal te achterhalen. Indien iemand meent dat zijn rechten niet zijn gehonoreerd, kan hij/zij contact opnemen met het secretariaat.

Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Kringloop Cunera

Herenstraat 76A - 3911 JG Rhenen

Openingstijden:

dinsdag t/m zaterdag

van 09.30 tot 16.00 uur

Zondag en maandag gesloten

Tel. 06 53 85 86 55

JUMBO IS DE GOEDKOOPSTE BIJ JOU IN DE BUURT!

Dankzij onze Laagsteprijsgarantie weet je zeker dat je nooit te veel betaalt voor je dagelijkse boodschappen. Daar kun je op vertrouwen. En mocht je toch nog ergens anders in de buurt een artikel tegen een lagere vaste prijs vinden? Dan passen wij die prijs aan en krijg je dat artikel gratis.

Zo is en blijft Jumbo elke dag Euro's Goedkoper

ELKE DAG EURO'S GOEDKOPER

JUMBO
Mostert

Kijk voor de spelregels van de Laagsteprijsgarantie op Jumbo.com

Rhenen, Plantsoenstraat 69, Maunik, Raadhuisstraat 54

Herenstraat 16

3911 JE Rhenen

0317 - 615 563

info@smitsspecialiteiten.nl

Tank & Scheur

T&S Exploitatie, Tank en Scheur, exploiteert onbemande tankstations. Bij deze tankstations kunt u 6 dagen per week 24 uur per dag terecht met heel aantrekkelijke kortingen.

Indien u voor minimaal 20 liter bij ons tankt en uw gegevens achterlaat in onze brievenbus, maakt u kans op 10 x 50,00 cash per twee maanden. Dit wordt uitgereikt met een hapje en drankje.

Tevens kunt u ons vinden via onze facebookpagina Tank & Scheur.

Tank & Scheur • Remmerden 2, Rhenen

Tank & Scheur • Deventerweg 80a, Laren (GLD)

T: 0317 612821 • F: 0317 616073 • E: info@tankenscheur.nl • zondag gesloten

van Hees Salon

HAIR • BEAUTY • HAARWERK

FACEBOOK
Like onze bedrijfspagina: "Van Heessalon"
• Blijf op de hoogte van de nieuwste producten
• Enjoy onze belevenissen in onze ontwikkeling
• Profiteer van like en win acties

k KEVIN.MURPHY **REDKEN** 3TH AVENUE NYC **M** MOROCCANOIL **PUPA** MILANO

LEERSUM
ma: 13.00 - 18.00 uur
din: 09.00 - 18.00 uur
wo: 09.00 - 18.00 uur
do: 09.00 - 18.00 uur
vrij: 08.30 - 20.30 uur
za: 08.00 - 15.00 uur

RHENEN
ma: 13.00 - 18.00 uur
din: 09.00 - 18.30 uur
wo: 09.00 - 18.30 uur
do: 09.00 - 18.30 uur
vrij: 08.30 - 20.30 uur
za: 08.00 - 15.00 uur

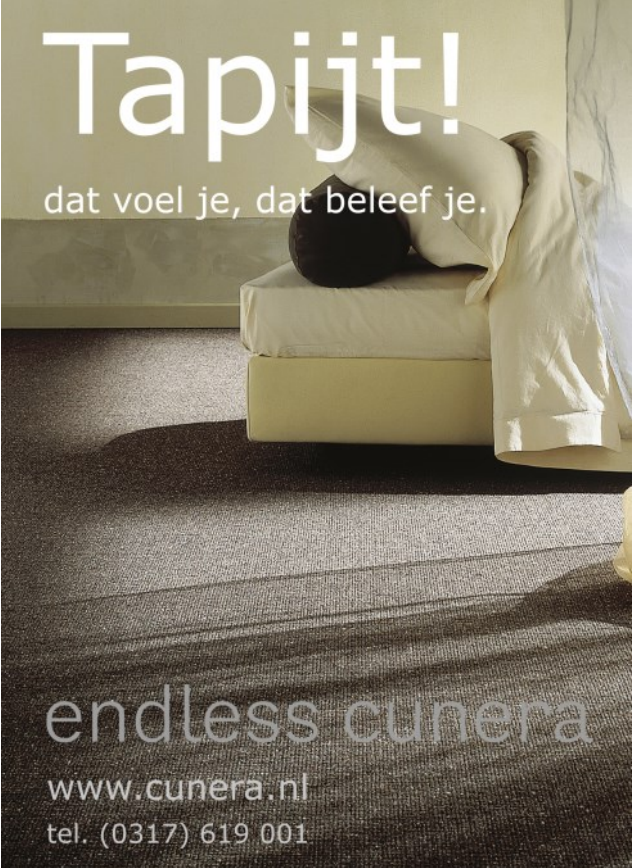
Rijksstraatweg 231
3956 CN Leersum
0343 454 056

info@vanheessalon.nl
www.vanheessalon.nl

Herenstraat 23
3911 JB Rhenen
0317 614 248

Tapijt!

dat voel je, dat beleef je.

endless cunera

www.cunera.nl
tel. (0317) 619 001

DICK VAN LAAR
BOUWKUNDIG ONTWERP - EN TEKENBUREAU B.V.

Wij verzorgen complete aanvragen ten behoeve van:

- nieuwbouw, verbouw, restauratie, renovatie,
- milieuvergunning, vergunning brandveilig gebruik;
- indien gewenst met bodemonderzoek, bestek en toezicht tijdens de bouw en onafhankelijk bouwkundige advisering

Elsterstraatweg 83, 3922 GE Elst (Utr)
tel: 0318- 47 25 22, fax: 0318 - 47 22 16
info@botdickvanlaarbv.nl www.botdickvanlaarbv.nl

Familiebedrijvigheid is ons DNA
- Jaap van Lienden & Peter Kooistra -

Persoonlijk, gedreven en onderscheidend.

Met deze drie kernwaarden staat Van Lienden & Kooistra klaar als adviseur voor jouw familiebedrijf. Een familiebedrijf is niet zomaar een bedrijf. Het is méér dan een bedrijf. Wij weten dat maar al te goed.

vlkadvisers.nl Rhenen | Barneveld

Van Lienden & Kooistra
accountants en adviseurs voor familiebedrijven